

PERCEPCIJA TURIZMA I NJEGOVIH UČINAKA NA MALIM JADRANSKIM OTOCIMA – STUDIJE SLUČAJA ZLARINA I KRAPANJA U HRVATSKOJ

PERCEPTION OF TOURISM AND ITS IMPACTS ON SMALL ADRIATIC ISLANDS – CASE STUDIES OF ZLARIN AND KRAPANJ, CROATIA

NEVENA GRABOVAC¹, DUBRAVKA SPEVEC^{2*}, IVAN ŠULC²

¹ Srednja škola Ivana Meštrovića - Drniš, Poljana 1, 22320, Drniš, Hrvatska / *Ivan Meštrović High School - Drniš, Drniš, Croatia*, e-mail: grabovac.nevena@gmail.com

² Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Geografski odsjek, Trg Marka Marulića 19/II, 10000, Zagreb, Hrvatska / *University of Zagreb, Faculty of Science, Department of Geography, Zagreb, Croatia*, e-mail: dspevec@geog.pmf.hr, <https://orcid.org/0000-0001-9168-5671>; e-mail: isulc@geog.pmf.hr, <https://orcid.org/0000-0002-3810-7220>

* Dopisni autor / Corresponding author

DOI: 10.15291/geoadria.4527

Izvorni znanstveni rad / *Original scientific paper*

Primljeno / *Received*: 17-9-2024

Prihvaćeno / *Accepted*: 15-11-2024

Autori zadržavaju autorska prava nad svojim radom i pravom na objavljivanje bez ograničenja. Rad se licencira pod CC BY licencom što znači da članci mogu biti ponovno korišteni i distribuirani bez ograničenja dokle god je izvorni sadržaj ispravno citiran.

Authors retain unrestricted copyright to their work and publishing rights. Work is licensed under the CC BY licence which allows articles to be re-used and re-distributed without restriction, as long as the original work is correctly cited.

Autori zadržavaju autorska prava nad svojim radom i pravom na objavljivanje bez ograničenja. Rad se licencira pod CC BY licencom što znači da članci mogu biti ponovno korišteni i distribuirani bez ograničenja dokle god je izvorni sadržaj ispravno citiran. Turizam na malim hrvatskim otocima, u uvjetima intenzivne depopulacije, počinje se razvijati znatno kasnije nego na susjednom kopnu. Razvoj turizma odvijao se uglavnom endogeno, privatnim inicijativama i temeljio se na privatnom smještaju uz izrazito malo hotela i kampova. S obzirom na specifične male otočne zajednice i ekonomske sustave, ciljevi rada su utvrditi stupanj povezanosti ekonomskih aktivnosti lokalnog stanovništva s turizmom i istražiti percepciju turizma i njegovih prostornih učinaka na malim hrvatskim otocima. Za studije slučaja uzeti su otoci Zlarin i Krapanj iz skupine šibenskih otoka, koji su relativno blizu kopnu i prometno su dobro povezani s regionalnim centrom Šibenikom. Istraživanje je provedeno primjenom desk metoda i terenskog istraživanja s anketnim istraživanjem lokalnog stanovništva koje na otocima boravi stalno, sezonski ili povremeno. Rezultati pokazuju da, unatoč snažno percipiranim učincima turizma na otoke (okolišnim, ekonomskim i socio-kulturnim), lokalno stanovništvo ima pozitivan stav prema turizmu i njegovim dobrobitima te žele njegov daljnji rast.

KLJUČNE RIJEČI: prostorni učinci turizma; percepcija lokalnog stanovništva; mali otoci; Zlarin; Krapanj; Hrvatska; Sredozemlje

Authors retain unrestricted copyright to their work and publishing rights. Work is licensed under the CC BY licence which allows articles to be re-used and re-distributed without restriction, as long as the original work is correctly cited. Tourism on the small Croatian islands began to develop somewhat later than on the mainland, in parallel with intensive depopulation. The development of tourism was largely endogenous, driven by private initiatives and based on private accommodation, with few hotels and camps. Due to the specific conditions in small island communities and their economic systems, the aim of the study is to determine the degree of economic dependence of the local population on

tourism and to investigate the perception of tourism and its spatial impact on small Croatian islands. The case studies deal with Zlarin and Krapanj in Šibenik archipelago, which are relatively close to the mainland and well connected to the regional centre Šibenik. The research was conducted using desk-based methods and a field study that included a questionnaire survey of the local population who reside there year-round, seasonally or occasionally. The results show that despite the perceived strong spatial impact of tourism on the islands (environmental, economic and socio-cultural), residents are positive about tourism and its benefits and would like to see its further growth in the future.

KEYWORDS: spatial impacts of tourism; perception of local population; small islands; Zlarin; Krapanj; Croatia; Mediterranean

UVOD

Hrvatska je, s otočjem koje se sastoji od 1246 otoka, otočića, hrđi i grebena (Duplančić Leder i sur., 2004), jedna od najrazvedenijih sredozemnih i europskih država. Otoci višestruko povećavaju ukupnu duljinu obale hrvatske; od ukupno 6278 km obale, čak 4398 ili 70,1 % odnosi se na obalu otoka (Državni zavod za statistiku, 2022c). U odnosu na druge razvedene sredozemne države, hrvatski otoci u europskim okvirima površinom su razmjerno mali (najveći je Cres s 405,7 km²) i na njima ukupno živi tek 120 434 stanovnika ili 3 % stanovništva Hrvatske 2021. (Registar otoka, 2024). Od ukupnog broja naseljeno je tek 50 otoka, od čega najviše stanovnika (19 916) ima Krk (Registar otoka, 2024). Očuvani prirodni okoliš i kulturna baština u uvjetima dominantnog ljetnog odmorišnog turizma u Hrvatskoj predstavljaju izvanredni turistički i razvojni resurs.

Turizam na hrvatskim otocima odvija se u uvjetima intenzivne depopulacije, koja započinje još prije Prvoga svjetskog rata, a intenzivira se nakon Drugoga svjetskog rata (Nejašmić, 1992, 1999b). Smanjenje broja stanovnika i starenje stanovništva značajno slabe demografsku osnovu i razvojne šanse otoka (Nejašmić, 1998, 1999a; Nejašmić & Mišetić, 2006). Ti procesi posebno pogađaju male naseljene otoke, na kojima se turizam manjeg opsega razvija kasnije nego na kopnu, ima veliku društveno-gospodarsku važnost i preklapa se s vikendaštvom (Brkić Vejmelka & Pejdo, 2008; Faričić & Mikuličić, 2010; Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013).

Istraživanje se bavi određivanjem stupnja ekonomske ovisnosti lokalnog stanovništva na malim hrvatskim otocima o turizmu te njihovom percepcijom turizma i njegovih učinaka. Uzimajući otoke Zlarin i Krpanj kao studije slučaja, ciljevi rada su: (1) utvrditi stupanj povezanosti ekonomskih aktivnosti lokalnog stanovništva s turizmom u malim otočnim zajednicama i (2) istražiti percepciju turizma i njegovih prostornih učinaka na malim hrvatskim otocima.

Otoci Zlarin i Krpanj spadaju u šibensku skupinu otoka (unutar sjevernodalmatinskog otočja) i administrativno pripadaju gradu Šibeniku. Oba predstavljaju priobalne otoke, smještene u prvom

INTRODUCTION

With an archipelago consisting of 1246 islands, islets, rocks and rocks awash (Duplančić Leder et al., 2004), Croatia is one of the countries with the most indented coast in the Mediterranean and in Europe. Islands multiply the total length of the Croatian coastline: out of 6275 km of coastline, 4398 or 70.1% is island related (Croatian Bureau of Statistics, 2022c). Compared to other Mediterranean countries with indented coast, Croatian islands (in the European context) are rather small (the largest is Cres with 405.7 km²) and had a population of only 120,434 or 3% of Croatia's total in 2021 (Registry of Islands, 2024). Only 50 islands are inhabited, with Krk having the highest number of inhabitants (19,916) (Registry of Islands, 2024). A relatively well-preserved natural environment and cultural heritage in connection with the predominant coastal tourism in Croatia make the islands an outstanding tourism and development resource.

Tourism on the Croatian islands developed under the conditions of intensive depopulation, which had already begun before the First World War and intensified after the Second World War (Nejašmić, 1992, 1999b). Population decline and aging significantly reduce the demographic base and development opportunities of the islands (Nejašmić, 1998, 1999a; Nejašmić and Mišetić, 2006). These processes particularly affect small inhabited islands, where small-scale tourism developed much later than on the mainland, and where it has great socio-economic significance and overlaps with the phenomenon of second homes (Brkić Vejmelka & Pejdo, 2008; Faričić & Mikuličić, 2010; Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013).

This research focuses on determining the degree of economic dependence of the local population on tourism and the small Croatian islands, as well as their perceptions of tourism and its impact, with Zlarin and Krpanj serving as case study islands. The main goals of the study are: (1) to determine the degree of economic dependence of the local population on tourism in small island communities; and (2) to investigate the perception of tourism and its spatial impact on small Croatian islands.

nizu uz obalu – Zlarin je od najbližeg kopna udaljen 1,3 km, a Krapanj tek nešto više od 300 m (Google Earth, 2022). Oba otoka su vrlo mala; Zlarin s površinom od 8,05 km² i duljinom obale od 20,2 km, a Krapanj s tek 0,36 km² i obalom dugom 3,6 km (Duplančić Leder i sur., 2004). Otoci su pretežno vapnenačke građe; Zlarin se sastoji od dva vapnenačka grebena najviše visine 169 m i dolomitnom udolinom smještenom između njih, a Krapanj predstavlja vrlo nisku zaravan. Na otocima nema površinskih voda, stoga pitku vodu dobivaju podmorskim vodovodom s kopna, no još uvijek nemaju izgrađen kanalizacijski sustav.

Oba otoka imaju vrlo mali broj stanovnika (na Zlarinu je 2021. utvrđeno 293 stanovnika, a na Krapanju 166) (Državni zavod za statistiku, 2023) i obilježava ih dugotrajna i intenzivna depopulacija. Trenutačni broj stanovnika tek je mali dio nekadašnje otočne populacije – na Zlarinu je 1921. godine živjelo čak 1980 stanovnika (Državni zavod za statistiku, 2005). Za Krapanj se ne može odrediti trenutak populacijskog maksimuma jer je sve do 1971. godine otoku pribrajano stanovništvo obalnog naselja Brodarica. Godine 1981., na kraju razdoblja najvećeg iseljavanja poslije Drugoga svjetskog rata, na Zlarinu je živjelo 399 stanovnika, a na Krapanju 263 (Državni zavod za statistiku, 2005). Do 2021. taj je broj na Zlarinu dodatno smanjen 26,6 %, a na Krapanju 36,9 %. U posljednja dva desetljeća na Zlarinu je depopulacija zaustavljena te se bilježi blagi populacijski rast (6,1 %), mahom zbog doseljavanja starijeg stanovništva u mirovini (Tab. 1.). Nepovoljna višedesetljetna demografska kretanja na oba istraživana otoka u velikoj su mjeri promijenila dobnu strukturu te imaju karakteristike izrazito ostarjelih populacija (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013). Godine 1981. više od trećine populacije otoka Zlarina (36,1 %) bilo je starije od 65 godina (indeks starosti 480,0) dok je udio mladih (0 – 14) bio na razini od 7,5 %. Krapanj je te iste godine imao tek neznatno povoljniju dobnu strukturu – udio starih 65 godina i više bio je 27,7 % (indeks starosti 363,3), dok je mladih 0 – 14 godina bilo 7,6 % (Republički zavod za statistiku, 1982). Prema podacima zadnjeg popisa stanovništva 2021., izrazito ostarjeli dobni sastav stanovništva posebno je izražen na

The islands of Zlarin and Krapanj belong to Šibenik archipelago, part of the larger northern Dalmatian archipelago, and form part of the same administrative unit as the town of Šibenik. Both are coastal islands located in the first row in parallel to the coast – the distance from Zlarin to the nearest mainland is 1.3 km and from Krapanj only 300 m (Google Earth, 2022). Both islands are very small – Zlarin has an area of 8.05 km² and a coastline of 20.2 km while Krapanj has an area of 0.36 km² and a coastline of 3.6 km (Duplančić Leder et al., 2004). The islands are formed of limestone; Zlarin has two low ridges of up to 169 m and a small dolomite valley in between; while Krapanj is a low plain. There is no surface water and the islands are supplied with fresh water via pipes from the mainland and still do not have a sewage system.

The islands have a very small population – Zlarin had 293 inhabitants in 2021 and Krapanj 166 (Croatian Bureau of Statistics, 2023) – which is affected by long-term and intensive depopulation. The current figures are very low compared to earlier times: in 1921, Zlarin had a population of 1980. Since the population of Krapanj used to be presented jointly with the coastal settlement of Brodarica until 1971, it is not possible to determine the historical population maximum. In 1981, at the end of the period of greatest emigration after the Second World War, Zlarin had 399 inhabitants and Krapanj 263 (Croatian Bureau of Statistics, 2005). From 1981 to 2021, the population of Zlarin decreased by a further 26.6% and that of Krapanj by 36.9%. However, Zlarin recorded a slight population increase in the last two decades (6.1%), largely due to the influx of older pensioners (Tab. 1). Unfavourable decades-long demographic trends on both studied islands have largely changed the age structure and exhibit the characteristics of an extremely aging population (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013). In 1981, more than a third of the population of the island of Zlarin (36.1%) was over 65 years old (age index 480.0), while the proportion of young people (0-14) was 7.5%. In the same year, Krapanj had an only slightly more favourable age structure - the proportion of people over 65 was 27.7% (age index 363.3), while the proportion of young people aged 0-14 was 7.6% (Republic Bureau of Statis-

TABLICA 1. Demografski pokazatelji otoka Krapnja i Zlarina 2021. godine
TABLE 1 Demographic indicators of islands Krapanj and Zlarin in 2021

	KRAPANJ	ZLARIN
Broj stanovnika / Population	166	293
Mlado stanovništvo (0 – 14 g.) (%) / Young population (0-14 years) (%)	11,4	5,5
Zrelo stanovništvo (15 – 64 g.) (%) / Adult population (15-64 years) (%)	54,8	46,8
Staro stanovništvo (65 i više g.) (%) / Old population (65 and above) (%)	33,7	47,8
Indeks starosti / Age index	294,7	875,0
Koeficijent dobne ovisnosti starih / Old age dependency coefficient	61,5	102,2
Koeficijent maskuliniteta / Sex ratio (men per 100 women)	84,4	109,3

Izvor / Source: Državni zavod za statistiku / Croatia Bureau of Statistics (2005, 2013, 2023)

Zlarinu, gdje staro stanovništvo (47,8 % populacije) brojčano nadmašuje čak i zrelo stanovništvo (46,8 %), uz iznimno mali udio mladih (5,5 %). Iako je situacija na Krapnju malo manje nepovoljna, staro stanovništvo čini čak trećinu populacije otoka (33,7 %), a udio mladih je tek 11,4 %. Na vrlo nepovoljni dobni sastav, koji se odražava i na ekonomsku aktivnost otoka, upućuju i izrazito visoki pokazatelji ostarjelosti – broj starih na Zlarinu nadmašuje broj mladih čak devet puta (indeks starosti 875,0), a na Krapnju tri puta (294,7) (Tab. 1.).

Mali broj stanovnika na otocima održava se i u malom broju funkcija. Na Krapnju i Zlarinu postoje područne škole od 1. do 4. razreda koje pohađa vrlo malo djece, a u više razrede odlaze u matične škole na kopnu (u Šibeniku i Brodarici). Na svakome od njih postoje i ambulante obiteljske medicine u koje liječnik dolazi s kopna jedanput ili više puta tjedno. U vrijeme istraživanja ljekarni na otocima nije bilo, kao ni poslovnica banaka, nego su postojali tek bankomati. Na Zlarinu se nalazi poštanski ured, a na Krapanj dolazi poštar s kopna. Od funkcije opskrbe postoje jedino trgovine prehrambenim namirnicama (po jedna na svakome otoku), a sve ostale potrebe lokalno stanovništvo zadovoljava na kopnu. Stoga, prema Lukićevoj (2009) klasifikaciji, naselja Zlarin predstavlja lokalni centar (naselje 5. reda centraliteta), a Krapanj nema nikakvu razinu centraliteta. Krapanj, koji je od kopna udaljen tek nekoliko minuta brodom, povezan je brodskom linijom Krapanj – Brodarica s 15 polazaka dnevno radnim danom i dodatne dvije u kasnim večernjim satima ljeti (Turistička zajednica Krapanj-Brodarica, 2022). Zlarin dotiče trajektna linija Šibenik

tics, 1982). According to the data of the last census in 2021, Zlarin's elderly population (47.8% of the total population) outnumbers adults (46.8%), with an extremely low proportion of young people (5.5%). The situation on Krapanj is more favourable, but the elderly population makes up a third of the total population (33.7%), while the proportion of young people is 11.4%. All indicators of population ageing also show an unfavourable age composition, which affects the economic activity of the islands: the number of older people exceeds the number of young people by nine times on Zlarin (age index 875.0) and three times on Krapanj (age index 294.7) (Tab. 1).

The small island population is reflected in the small number of services. Zlarin and Krapanj have local primary schools for pupils from year 1 to year 4, and students then have to continue their primary education on the mainland (in Šibenik and Brodarica). Each island has a general practitioner's clinic, with a doctor from the mainland visiting once or several times a week. At the time of research, there were no pharmacies or banks on the islands, and only ATMs were accessible. Zlarin has a post office and Krapanj only has a postman who comes from the mainland. Utilities consist only of small grocery shops (one on each island), while the rest of the shopping has to be done on the mainland. According to the classification of settlements in Croatia by Lukić (2009), Zlarin is a local centre (settlement of the centrality level 5), while Krapanj has no centrality at all. Krapanj is connected to the mainland by a boat service with a journey time of a few minutes, which runs 15 times daily on weekdays and twice late daily in the evening in summer (Tourist Board Krapanj-Brodarica, 2022). Zlarin is connected with

– Zlarin – Obonjan – Kaprije i brodska linija Vodice – Prvić – Zlarin – Šibenik, s frekvencijom 4 – 5 polazaka dnevno radnim danom izvan sezone i 7 – 8 puta u sezoni, uz trajanje plovidbe od 30 minuta do Šibenika (Turistička zajednica Zlarin, 2022). Na oba otoka nije dopušten promet motornim vozilima.

TEORIJSKI PRISTUP

Masovni i alternativni (održivi) turizam

U raspravama o razvoju ljetnoga odmorišnog turizma na Europskom Sredozemlju i sredozemnim otocima često se suprotstavljaju koncepti masovnog i alternativnog turizma (Vidučić, 2001; Zlatar, 2010). Pod pojmom masovnog turizma podrazumijevaju se putovanja u kojima je zastupljen velik broj sudionika koji najčešće putuju organizirano, uglavnom u paket aranžmanima u organizaciji turoperatora ili turističkih agencija (Bramwell, 2003). Sadržaj turističkih paketa je uniformiran i standardiziran, temeljen na jednostavnom i jeftinom turističkom proizvodu koji osigurava veliki obujam turističkog prometa, pretežno u okviru ljetnoga odmorišnog (kupališnog) turizma (turistički proizvod sunce i more ili 3S – *sun, sea, sand*) i skijališnog turizma (Čavlek i sur., 2011). To omogućuje uključivanje u turistička kretanja i turizma srednjih i nižih platnih sposobnosti, posebno iz urbano-industrijskih područja, ali i generira visoku sezonalnost s obzirom na raspored godišnjih odmora (Bramwell, 2003; Čavlek i sur., 2011; Page, 2009). Masovni ljetni odmorišni turizam obilježava koncentracija turističkih objekata i visok pritisak turista u manjem broju destinacija, visoki brojevi omjer turista i lokalnog stanovništva te pritisak na prirodne resurse i vrijednosni sustav lokalne zajednice (Bramwell, 2003; Čavlek i sur., 2011; Page, 2009). Neslućeni rast masovnog turizma od 1950-ih ubrzo uzrokuje negativne pojave, posebno u preopterećenosti prometa i degradaciji okoliša (Čavlek i sur., 2011), zbog čega vrlo brzo poprima negativne konotacije.

Stoga se početkom 1980-ih, kao protuteža masovnom turizmu javlja koncept alternativnog turizma, koji ubrzo zamjenjuje pojam održivog turizma, nastao usvajanjem postulata održivog

the ferry line Šibenik – Zlarin – Obonjan – Kaprije and the boat line Vodice – Prvić – Zlarin – Šibenik, with a frequency of 4-5 daily trips on weekdays out of the main season and 7-8 daily trips during the tourism season, with a journey time of 30 minutes to Šibenik (Tourist Board Zlarin, 2022). Access to the islands for motor vehicles is prohibited.

THEORETICAL BACKGROUND

Mass and alternative tourism

In discussions about the development of coastal tourism in the European Mediterranean region and on the Mediterranean islands, the terms mass tourism and alternative tourism are often contrasted (Vidučić, 2007; Zlatar, 2010). Mass tourism refers to trips involving large numbers of people who usually travel in an organised manner, usually as part of package tours organised by tour operators or travel agencies (Bramwell, 2003). The content of package tours is uniform and standardised and is based on a simple and inexpensive tourist product that enables high tourism turnover, especially in coastal (*sun and sea* or 3S product – *sun, sea, sand*) and ski tourism (Čavlek et al., 2011). This enables middle and low-income tourists, especially from urban and industrial areas, to enter tourism, but also leads to a high seasonality in connection with their paid holidays (Bramwell, 2003; Čavlek et al., 2011; Page, 2009). Coastal mass tourism is characterised by a concentration of tourist facilities and high tourism pressure in a smaller number of destinations, a high ratio of tourists to locals and pressure on natural resources and the value system of the local community (Bramwell, 2003; Čavlek et al., 2011; Page, 2009). The enormous increase in mass tourism since the 1950s has quickly led to negative impacts, especially traffic congestion and environmental degradation (Čavlek et al., 2011), which is why it is perceived as very negative.

In response to mass tourism, the concept of alternative tourism was introduced in the early 1980s, but was soon replaced by the term sustainable tourism, which incorporates the postulates of sustainable development in tourism (Triarchi & Karaman-

razvoja u turizmu (Triarchi & Karamanis, 2017). Održivi turizam je oblik turističkog razvoja koji pametno koristi i čuva resurse radi zadržavanja njihove dugotrajne opstojnosti te minimizira svoje negativne učinke i maksimizira pozitivne učinke (Weaver, 2006). Iako idealtipska obilježja alternativnog (održivog) turizma suprotstavljena masovnom turizmu često nemaju uporište u stvarnosti, pozitivan pomak predstavljaju tendencije prema manjem broju sudionika, segmentaciji turističkog tržišta i smanjenju negativnih okolišnih i socijalnih učinaka turizma (Triarchi & Karamanis, 2017).

Masovni i održivi turizam često se percipiraju kao dijametralno suprotni, s oprečnim trendovima razvoja (loš i dobar) te jasno izraženom granicom (Clarke, 1997; Cooper & Hall, 2008), no u stvarnosti čine kontinuum (Hall, 2005; 2008). Prikladnost koncepta masovnog turizma često ovisi o obilježjima destinacije, pri čemu se u dijelu destinacija masovni turizam pokazao održivim (Bramwell, 2003; Butcher, 2003). S druge strane, alternativni turizam ne može egzistirati bez korištenja dijela infrastrukture namijenjene masovnom turizmu (npr. veće zračne luke) (Weaver, 2006).

Turizam na sredozemnim otocima

Iako razvoj turizma u većini europskih sredozemnih destinacija započinje još sredinom 19. st. u okviru ekskluzivnog turizma privilegiranih slojeva, u okviru zdravstvenog turizma i višemjesečnog boravka europske elite na sjevernim obalama Sredozemlja u hladnijem dijelu godine, najznačajniji razvoj turizma započinje nakon Drugoga svjetskog rata u okviru masovnoga ljetnog odmorišnog turizma (Williams, 2009). U otočnim državama vlasti planski potiču razvoj turizma radi diversifikacije gospodarstva nakon stjecanja neovisnosti ili autonomije (npr. na Cipru ili Sardiniji) (Akis i sur., 1996; Ioannides, 2001; Pulina & Biagi, 2006). Na Malti nakon stjecanja neovisnosti 1964. do izražaja dolazi sve veća ovisnost o turizmu pa se stimuliraju ulaganja u hotele i turizam općenito (Chapman & Speake, 2011). Brzi razvoj masovnoga ljetnog odmorišnog turizma temelji se na privlačenju širokih slojeva turista, a s tim je povezana snažna ekspanzija hotelskih i ostalih smještajnih kapaciteta (Andriotis, 2006a; Chapman & Speake, 2011;

is, 2017). Sustainable tourism is a form of tourism development in which resources are optimally used and conserved to ensure their long-term use and in which the negative impacts are minimised and the positive ones maximised (Weaver, 2006). Although the ideal characteristics of alternative (sustainable) tourism versus mass tourism are often not justified in reality, it represents a very welcome trend towards fewer participants, segmentation of the tourism market and a reduction in the negative environmental and social impacts of tourism (Triarchi & Karamanis, 2017).

Mass tourism and sustainable tourism are often perceived as completely opposite, with divergent development trends (good and bad) and with a very distinct boundary between them (Clarke, 1997; Cooper & Hall, 2013), but in reality they form a continuum (Hall, 2005, 2008). The appropriateness of mass tourism often depends on the characteristics of the destination, and it has been shown to be sustainable in some destinations (Bramwell, 2003; Butcher, 2003). Moreover, alternative tourism cannot function without infrastructure built for mass tourism (e.g. airports) (Weaver, 2006).

Tourism on Mediterranean islands

The development of tourism in most Mediterranean destinations began as early as the mid-19th century as exclusive *leisure class* tourism, based on health tourism and a few-month stays of the European elite on the northern Mediterranean coasts during the cold season. However, the most intensive development of tourism took place after the Second World War, when mass coastal tourism became popular (Williams, 2009). Island governments encouraged the planned development of tourism to diversify the economy after gaining independence or autonomy (e.g. in Cyprus & Sardinia) (Akis et al., 1996; Ioannides, 2001; Pulina & Biagi, 2006). Malta experienced tourism growth after it secured independence in 1964 and started encouraging investment in hotels and tourism in general (Chapman & Speake, 2011). The accelerated development of mass tourism on the coast attracted broad groups of tourists and was associated with a major expansion of hotels and other accommodation (Andriotis, 2006a;

Ioannides, 2001). Omasovljenje turizma vezano je uz otvaranje međunarodnih zračnih luka na otocima, razvoj charter letova (kasnije i niskotarifnih) i paket aranžmana (Andriotis, 2006a).

Novi smještajni objekti isprva se grade najvećim dijelom u otočnim obalnim gradovima, a zatim i izvan njih uz obalu, što dovodi do snažne obalne izgradnje u obliku vrpce (*strip development*) i fizionomske transformacije prostora (Andriotis, 2006a). Pod utjecajem turizma mijenja se lokalna ekonomija; smanjuje se broj poljoprivrednog stanovništva, rastu prihodi i povećava se broj tvrtki vezanih uz turizam i popratne djelatnosti (Andriotis, 2006a). U vrlo kratkom vremenu mala ruralna naselja se urbaniziraju pod utjecajem turizma, prihvatni kapacitet prostora se dostiže ili čak nadmašuje (Andriotis, 2006a), a sve vidljivi postaj oštećenje prostora i gubitak socijalne ravnoteže (Pulina & Biagi, 2006). Razvoj turizma u početku u značajnom dijelu otočnih destinacija ne prati kvalitetno prostorno i turističko planiranje (Butler, 1980), zbog čega negativni okolišni, sociokulturni i ekonomski učinci umanjuju atraktivnost destinacija kod dijela potencijalnih turista koji odabiru manje transformirane prostore (Andriotis, 2001; 2003; 2004; 2006a; 2006b; Casasnovas & Sanso-Roselló, 2010; Chapman & Speake, 2011; Garay & Cànoves, 2011; Erotokritakis & Andriotis, 2006; Oreja Rodríguez i sur., 2008).

U literaturi se često neopravdano prenaplašava opadanje ljetnog odmorišnog turizma na Sredozemlju i njegova transformacija u druge oblike turizma. Radi se ponajprije o oscilacijama i manjem relativnom rastu u odnosu na druge oblike turizma, koji su se i ranije prakticirali, ali su imali marginalnu ulogu (Bramwell, 2003). Južnoeuropske turističke regije izrazito su diferencirane što se tiče kapitalne infrastrukture, prirodnog i izgrađenog krajolika te rekreacijskih aktivnosti, stoga su već i ranije privlačile turiste različite motivacije (Jenner & Smith, 1992). No strah od mogućeg opadanja potiče destinacije na turističko planiranje i diversifikaciju turističkog proizvoda *sunce i more* u tri osnovna smjera: (1) razvoj novih velikih turističkih proizvoda (projekata) (npr. kongresni, nautički i golf turizam), (2) razvoj selektivnih turističkih proizvoda (npr. kulturni, avanturistički i ruralni turizam), i (3) unaprjeđenje okoliša u

Chapman & Speake, 2011; Ioannides, 2001). The development of mass tourism was inevitably linked to the opening of international airports on islands, the growth of charter flights (and later low-cost airlines) and package holidays (Andriotis, 2006a).

New accommodation was first built in the largest coastal towns, then outside the settlements along the coast, leading to intensive *strip development* and a physiognomic spatial transformation (Andriotis, 2006a). Tourism began to transform the local economy rapidly, causing the number of people working in agriculture to decrease, incomes to increase and tourism businesses to expand (Andriotis, 2006a). Small rural settlements were quickly urbanized fuelled by tourism and reached or exceeded their carrying capacity (Andriotis, 2006a), while environmental damage and loss of social balance became evident (Pulina & Biagi, 2006). Tourism development in many destinations was not accompanied by high quality spatial and tourism planning in the early period (Butler, 1980), so that negative environmental, socio-cultural and economic impacts began to reduce the attractiveness of destinations among a certain proportion of potential tourists who opted for less transformed areas (Andriotis, 2001, 2003, 2004, 2006a, 2006b; Casasnovas & Sanso-Roselló, 2010; Chapman & Speake, 2011; Garay & Cànoves, 2011; Erotokritakis & Andriotis, 2006; Oreja Rodríguez et al., 2008).

However, the decline of coastal tourism in the Mediterranean and its transformation into other types of tourism is often unduly exaggerated. These changes relate primarily to fluctuations and lower relative growth compared to other types of tourism, which also existed in the past but played only a marginal role (Bramwell, 2003). Southern European tourism regions are highly differentiated in terms of capital infrastructure, natural and built environment and leisure activities and have attracted tourists with different motivations (Jenner & Smith, 1992). Nonetheless, fear of potential decline is prompting destinations to undertake tourism planning and diversify sun and sea tourism product in three ways: (1) developing new major tourism products (projects) (e.g. congress, nautical, and golf tourism), (2) developing specific tourism products (e.g., cultural,

okviru postojećih turističkih proizvoda (Bramwell, 2003). Međutim, projekti diversifikacije nerijetko se pokazuju problematičnima zbog svojih prostornih učinaka. Primjerice, izgradnja velikih luksuznih kongresnih kompleksa uz hotele pokazuje se vrlo invazivnim za manje grčke otoke, dok se manji kongresni objekti bolje uklapaju u okoliš i pridonose očuvanju starijih građevina (Bramwell, 2003). Primjer Cipra pokazuje da su sudionici pustolovnog turizma više motivirani željom za fizičkom aktivnošću i natjecanjem nego za upoznavanjem lokalne kulture, što izaziva ne samo pozitivne, nego i negativne učinke turizma u ruralnom zaleđu (Butler, 1998). Čak se i kulturni turizam, koji velik broj destinacije razvija radi diversifikacija otočnog turizma (primjerice na Malti), često pretvara u masovni oblik turizma te dovodi do komodifikacije kulture (Akinci & Kasalak, 2016; Triarchi & Karamanis, 2017; Turner, 1993).

Turizam na hrvatskim otocima

Pojedini hrvatski otoci bili su uključeni u kretanja srodna turističkim još u predturističkom razdoblju (npr. na Hvaru je još 1543. otvoren prvi hospicij za strance) (Vukonić, 2005). Za prve turističke posjete otocima zaslužna je uspostava parobrodarske linije Trst – Dubrovnik – Kotor 1838., koja dotiče Silbu, Mali Lošinj, Hvar i Korčulu, no posjetitelji u tim naseljima borave samo nekoliko sati i ne ostvaruju noćenje (Kobašić i sur., 1997). Prava turistička kretanja na otocima započinju od 1840-ih – na Cresu se 1845. prvi put evidentiraju posjetitelji, u Rabu se 1855. otvara svratište za strance, u Hvaru je 1868. osnovano prvo turističko društvo (Higijeničko društvo), otvara se prvi hotel i grade se ladanjske vile, a istovremeno se u Krku osniva Društvo za uređenje mjesta (Vukonić, 2005). Bogatije građanstvo putuje u okviru zdravstvenog turizma privučeno ljekovitom i blagotvornom klimom, dolaze u hladnijem dijelu godine i ostaju od nekoliko tjedana do nekoliko mjeseci (Vukonić, 2005). Od 1880-ih pojedina otočna područja afirmiraju se kao izrazito turistička (Brijuni, Lošinj, Rab, Hvar, Brač i Korčula), no za razliku od obalnih područja u kojima se već formiraju prve turističke rivijere (npr. Opatijska, Crikvenička, Kaštelan-

adventure, and rural tourism), and (3) improving the environment within existing tourism products (Bramwell, 2003). However, diversification projects often prove to be problematic due to their spatial impact. For example, the construction of large luxury convention complexes next to hotels seems to be very invasive for small Greek islands, while small convention facilities blend in better with their surroundings and help to preserve older buildings (Bramwell, 2003). The case of Cyprus shows that adventure tourists are motivated more by physical activity and competition than by learning about the local culture, leaving also negative and not only positive impacts in the rural hinterland (Butler, 1998). Even cultural tourism, whose planned development aims to diversify island tourism (e.g. in Malta), is often transformed into mass tourism and leads to the commodification of culture (Akinci & Kasalak, 2016; Triarchi & Karamanis, 2017; Turner, 1993).

Tourism on Croatian islands

Some Croatian islands were already involved into mobility similar to tourism in the pre-tourism period (e.g., an inn for foreigners was opened on the island of Hvar in 1543) (Vukonić, 2005). The first tourist visits to the islands were recorded after the steamship line Trieste – Dubrovnik – Kotor was established in 1838, calling at Silba, Mali Lošinj, Hvar and Korčula, but the visitors only stayed there for a few hours without staying overnight (Kobašić et al., 1997). The actual tourism on the islands began in the 1840s. In 1845 Cres registered visitors for the first time, in 1855 an inn was opened on Rab, in 1868 the first tourist association was founded on Hvar (Hygienic Association), and the first hotel and several villas were also opened, while at the same time the Beautification Association was founded on Krk (Vukonić, 2005). The wealthy bourgeoisie, attracted by the healing and beneficial climate, travelled during the colder months of the year as part of health tourism and used to stay for weeks or months (Vukonić, 2005). From the 1880s, some island resorts were transformed into tourist areas (Brijuni, Lošinj, Rab, Hvar, Brač and Korčula), but unlike the coastal areas, which already had their first clearly defined tourist rivieras (e.g. Opatija, Crikvenica, Kaštela,

ska, Dubrovačka), na otocima je razvoj turizma još uvijek točkastoga karaktera (Vukonić, 2005). Dio turističkih mjesta proglašava se klimatskim lječilištima, a istovremeno se počinju javljati kupanje u moru i sunčanje u okviru balneoterapije kao ozbiljniji razlog dolaska turista (Vukonić, 2005).

Nakon prekida izazvanog Prvim svjetskim ratom veći otoci doživljavaju još intenzivniji razvoj zdravstvenog turizma, uz afirmaciju ljetnoga odmorišnog turizma (Vukonić, 2005). Razvijenije otočne destinacije grade kompleksniju turističku ponudu (npr. Hvar), a turizam se iz njih širi u obližnja manja mjesta (npr. Supetar i Bol na Braču, Pag i Novalja na Pagu, Šilo na Krku, Stari Grad i Jelsa na Hvaru, Šolta, Lumbarda na Korčuli) (Letica, 2000a, 2000b; Vukonić, 2005). S druge strane, turistički razvoj malih otoka još je uvijek vrlo slab uz izuzetke pojedinih otoka, primjerice Lopuda i Koločepa na kojima se grade prvi hoteli (Veraja, 2001).

Razvoj turizma nakon Drugoga svjetskog rata sve do kraja 1950-ih, u prvoj fazi socijalističkog razdoblja, pod snažnim je utjecajem politike i usmjeren je na odmor domaćeg stanovništva u okviru tzv. radničko-odmarališnog ili sindikalnog turizma, za potrebe kojeg se grade brojna odmarališta, često na najatraktivnijim lokacijama u obalnim i otočnim turističkim destinacijama (Vukonić, 2005). Od početka 1960-ih, a djelomično potaknuto izgradnjom jadranske magistrale, raste potražnja međunarodnih turista za odmor na Jadranu u okviru masovnoga ljetnog odmorišnog turizma u toplom dijelu godine (Vukonić, 2005). Za potrebe rastuće potražnje grade se mnogobrojni hoteli, a lokalno stanovništvo započinje s iznajmljivanjem soba i apartmana u vlastitim kućanstvima (Vukonić, 2005). Turizam na većim hrvatskim otocima u tom razdoblju ipak zaostaje za popularnim destinacijama na kopnu i kapaciteti su ostali manji sve do 1980-ih, djelomično zbog viših troškova materijala za izgradnju i održavanje objekata, radne snage i, posebno, prijevoza (Kordej-De Villa & Starc, 2020; Starc & Stubbs, 2014). Povećanje prometnih veza s kopnom početkom 1980-ih omogućuje intenzivniji razvoj turizma te kao jedini koji može podnijeti visoke troškove prijevoza, postaje najvažnija gos-

Dubrovnik), tourism development on the islands still had a sporadic character (Vukonić, 2005). Certain tourist locations were given the status of climatic health resorts, and bathing in the sea and sunbathing as part of balneotherapy began to attract tourists for the first time (Vukonić, 2005).

After the collapse caused by the First World War, the large islands experienced an even more intensive development of health tourism, accompanied by the initiation of coastal tourism (Vukonić, 2005). Developed island destinations offered a more complex tourism supply (e.g., Hvar), and tourism spread from the main holiday resorts to small nearby places (e.g. Supetar and Bol on Brač, Pag and Novalja on Pag, Šilo on Krk, Stari Grad and Jelsa on Hvar, Šolta, Lumbarda on Korčula) (Letica, 2001, 2001b; Vukonić, 2005). However, the development of tourism on the small islands was still very slow, with a few exceptions, including Lopud and Koločep, which opened their first hotels (Veraja, 2001).

The development of tourism in the first phase of the socialist period from the Second World War until the late 1950s was strongly influenced by state policy and focused on holidays for the population of Yugoslavia as part of so-called labour or trade union tourism, for which large workers' resorts were built, often in the most attractive locations on the coast and on islands (Vukonić, 2005). From the 1960s, partly due to the construction of the coastal highway, international tourist demand for holidays on the Adriatic began to grow as part of mass tourism in the warm season (Vukonić, 2005). Many hotels were built to meet the growing demand, and the local population began to rent rooms and apartments in their households to tourists (Vukonić, 2005). However, tourism on larger islands still lagged behind the popular coastal destinations and their capacity remained limited until the 1980s, partly due to the higher costs of building materials and maintenance, labour and especially transport (Kordej-De Villa & Starc, 2020; Starc & Stubbs, 2014). Better transport links with the mainland in the early 1980s allowed for a more intensive development of tourism as the only activity that could bear high transport costs. Tourism soon became the most important economic activity

podarska djelatnost na hrvatskim otocima (Kordej de Villa & Slijepčević, 2023; Kordej-De Villa & Starc, 2020), čime otoci i otočno gospodarstvo postaju više ovisni o turizmu od obalnih područja (Defilippis, 2001). Turizam pridonosi gospodarskom razvoju otoka u vidu zaposlenja radne snage, dodatnog prihoda od iznajmljivanja smještaja u kućanstvima, razvoja ugostiteljstva i širenja tržišta poljoprivrednih proizvoda i ribe, ali još uvijek u okviru otočne ekonomije malih razmjera (Defilippis, 2001). Turizam na jadranskim otocima time ne odudara od ostalih (sredozemnih) otoka koji podnose veći učinak turizma nego susjedna obalna područja (Ioannides, 2001). Jednostavnije i osjetljivije otočne ekonomije obično postaju pretjerano ovisne o turizmu, što ih čini još ranjivijima (Kordej de Villa & Slijepčević, 2023). Dodatno, razvoj turizma na mnogobrojnim hrvatskim otocima uvjetovan je „izvana“, izgradnjom hotela i drugih smještajnih kapaciteta kapitalom vanjskih investitora te o kretanjima u takvim objektima ovisi turizam u cijelom turističkom mjestu ili otoku (Zlatar, 2010).

Na većim otocima razvoj turizma uglavnom se odvijao neplanski i stihijski, a obilježava ga gradnja mnogobrojnih (pre)velikih i stereotipnih objekata za smještaj, često niže kategorije namijenjenih masovnom ljetnom odmorišnom turizmu u kratkom ljetnom dijelu godine (Brkić Vejmekla & Pejdo, 2008). Naime, unatoč razvoju postmodernog (novog) turizma na Sredozemlju, osnovni motivi dolaska turista na veće i manje hrvatske otoke su kupanje i sunčanje, dok su svi ostali motivi puno manje zastupljeni (Đogić & Cerjak, 2015). Ostala turistička ponuda, uz pojedine izuzetke, uglavnom je oskudna i jednolična, a takav koncept turizma nerijetko prate problemi vezani uz uzurpaciju, ponekad i devastaciju obalnog pojasa, bespravnu i spontanu gradnju te izostanak cjelokupnog oblikovanja prostora (Brkić Vejmekla & Pejdo, 2008).

Obilježja turizma na malim hrvatskim otocima

Manji jadranski otoci zaostajali su u turističkom razvoju za većim otocima i za obalnim destinacijama u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata te su mogli ponuditi smještaj za posjetitelje čija očekivanja nisu bila previsoka i kojima nije smetala slabija razvijenost otočne infrastrukture (Kordej-De Villa & Starc, 2020). Većina malih

on the Croatian islands (Kordej de Villa & Slijepčević, 2023; Kordej-De Villa & Starc, 2020), making the islands and their economies more dependent on tourism than the coastal areas (Defilippis, 2001). Tourism contributed to the economic development of the islands by creating jobs, generating additional income from the rental of accommodation in households, developing the hospitality industry and increasing the market for agricultural products and fish, albeit still in the context of a small-scale island economy (Defillipis, 2001). Tourism on the Adriatic islands fits into the picture of other (Mediterranean) islands, where tourism has a greater impact than on neighbouring coastal areas (Ioannides, 2001). Simple and fragile island economies tend to become overly dependent on tourism, making them even more vulnerable (Kordej de Villa & Slijepčević, 2023). Furthermore, the development of tourism on many Croatian islands has been initiated from outside by building hotels or other accommodation facilities through investments from outside the islands and making entire destinations or islands dependent on the business activities in these facilities (Zlatar, 2010).

Tourism on larger islands developed mostly in a haphazard manner, and included the construction of numerous (too) large and impersonal accommodation facilities, often of a lower category, intended for mass coastal tourism in the short summer period (Brkić Vejmekla & Pejdo, 2008). Despite the introduction of postmodern (new) tourism in the Mediterranean, bathing in the sea and sunbathing are still the dominant motives for tourists visiting large and small Croatian islands, while all other motives are of lesser importance (Đogić & Cerjak, 2015). Other tourism supply was very sparse and uniform, and this concept of tourism is often associated with problems of usurpation, sometimes even degradation of the coastal zone, illegal and uncontrolled construction projects and lack of integral spatial planning (Brkić Vejmekla & Pejdo, 2008).

Characteristics of tourism on Croatian islands

Throughout the post-war period, tourism development on the small islands of the Adriatic lagged behind that of the large islands and coastal destinations, and they could only offer accommo-

otoka nije primala velike turističke investicije, što je dijelom posljedica većeg utjecaja lokalne zajednice (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013). Razvoj turizma odvijao se uglavnom endogeno, privatnim inicijativama i temeljio se na privatnom smještaju, uz malobrojne hotele i kampove (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013). S obzirom na to da su mali otoci u početku ostali pošteđeni prekomjerne gradnje smještajnih kapaciteta, obala, prirodni i antropogeni okoliš te kulturni krajolik na većini su ostali sačuvani, no uz nedostatak kulturnih turističkih atrakcija te uz i dalje prisutnu depopulaciju ionako malobrojnog stanovništva (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013). No u novije vrijeme ipak doživljavaju intenzivnu gradnju smještajnih kapaciteta zbog rastuće turističke potražnje (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013). Mali otoci i dalje su usmjereni ponajprije na ljetni odmorišni turizam malog intenziteta, koji se mjestimično nadopunjuje nautičkim turizmom, uz vrlo visoku sezonalnost, te izletničkim turizmom samo na bližim i prometno povezanim otocima (Brkić Vejmelka & Pejdo, 2008; Faričić & Mikuličić, 2010; Grofelnik, 2012; Šulc, 2017). Turizam se na njima isprepleće s vikendaštvom, u okviru kojeg u ljetnim mjesecima u kućama vlasnika često borave članovi njihovih obitelji, rodbina i prijatelji, generirajući turistički promet koji se uglavnom ne registrira (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013). Istraživanje šibenskih otoka pokazuje da velik dio stanovništva ekonomski ovisi o turizmu time što rade u hotelijerstvu i ugostiteljstvu (na otocima ili kopnu), a tek mali dio ovisi o iznajmljivanju smještaja, koji dijelu kućanstava predstavlja tek dopunski prihod (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013). Na malim otocima često ima vrlo malo prilika za rad izvan turizma (Van Roggen & Zlatić, 2013). Zbog toga lokalno stanovništvo često ističe radna mjesta i prihode kao osnovne pozitivne učinke turizma, zbog kojih je spremno tolerirati određene negativne okolišne i socijalne učinke turizma (Šulc, 2016). Ipak, dio otočana smatra da je razina turističkog razvoja na njihovim otocima previsoka s obzirom na veličinu te posebno ističu osjećaj gužve i zagušenosti tijekom ljetne turističke sezone (Kordej de Villa & Slijepčević, 2023).

to visitors whose expectations were not too high and who did not mind the underdeveloped infrastructure of the islands (Kordej-De Villa & Starc, 2020). Most small islands did not receive large investments in tourism, as local communities had a greater influence on decision-making (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013). Tourism development was largely endogenous, led by private initiatives and based on private accommodation, with few hotels and camps (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013). Small Croatian islands were mostly spared from excessive construction of accommodation. Therefore, the coastline, the natural and anthropogenic environments and the cultural landscapes on most small islands have been preserved, but there is a lack of cultural attractions and the small local communities continue to experience depopulation (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013). Recently, however, accommodation facilities have been built intensively on small islands due to growing tourist demand (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013). Small islands continue to focus primarily on coastal tourism with low intensity and very high seasonality, complemented in places by nautical tourism and day visits, but only on closer and well-connected islands (Brkić Vejmelka & Pejdo, 2008; Faričić & Mikuličić, 2010; Grofelnik, 2012; Šulc, 2017). Tourism on these islands overlaps with second homes where, in addition to the owners, family members, relatives and friends come and stay during the summer months, resulting in a tourist turnover that is rarely officially registered (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013). Research on the Šibenik islands has shown that a large part of the population depends economically on tourism by working in the hotel and catering industry (on the islands or on the mainland), while only a few depend on the rental of accommodation, which represents additional household income for some (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013). Small islands often have few employment opportunities outside of tourism (Van Roggen & Zlatić, 2013). Nevertheless, some islanders consider the level of tourism development on their islands to be too high in relation to their size and emphasise the feeling of crowding and congestion during the summer season (Kordej de Villa & Slijepčević, 2023).

Depopulacija hrvatskog otočja

Demografski i turistički razvoj na hrvatskom otočju imao je drukčiji tijek nego na spomenutim sredozemnim otocima. Prevladavajući demografski proces, promatrajući hrvatsko otočje u cjelini, u posljednjih je stotinjak godina bila depopulacija, čije uzroke nalazimo ponajprije u brojnom iseljavanju (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013, p. 25). Hrvatski otoci zahvaćeni su iseljavanjem vrlo rano; intenzivan emigracijski val na samom početku 20. stoljeća prvo je karakterističan za velike otoke dok se mali otoci uključuju u emigracijske tokove krajem prvog desetljeća 20. stoljeća te uoči Prvog svjetskog rata (Lajić, 1992). Intenzitet otočne emigracije povećava se nakon Drugoga svjetskog rata (Nejašmić, 1999a). Osnovni potisni faktor je naslijeđena gospodarska struktura otočja (usmjerena na poljoprivredu i manjim dijelom ribarstvo), a glavni privlačni faktor ubrzani razvoj industrije i otvaranje radnih mjesta u gradovima na kopnu (Nejašmić, 1999a). Posljedica iseljavanja je smanjenje stope rodnosti i prirodnog prirasta (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013) pa se stanovništvo smanjuje udruženim djelovanjem negativne migracijske bilance i prirodnog pada (Nejašmić, 1992). Iseljavanjem su, ponajprije u prekomorske zemlje, posebno zahvaćeni otoci s kojih se nije moglo putovati na rad na kopnu (npr. Zlarin), dok se na prometno povezanim otocima neko vrijeme zadržala čak i dnevna cirkulacija (npr. Krapanj) (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013). Otok Zlarin, koji je za prvoga suvremenog popisa stanovništva 1857., uz Prvić, bio najnaseljeniji otok šibenskog arhipelaga (1643 stanovnika), između dvaju svjetskih ratova zabilježio je vrhunac naseljenosti (1921. imao je 1980 stanovnika), ali je postupno počeo i intenzivnije gubiti stanovništvo – na posljednjem popisu prije Drugoga svjetskog rata 1931. imao je 1480, a na prvom idućem popisu stanovništva 1948. samo 896 stanovnika. Intenzivna depopulacija Zlarina nastavila se i nakon Drugoga svjetskog rata, točnije nakon 1953. godine, te je otok postao dio tzv. „zone sociodemografske depresije“ (Nejašmić, 1991, 2008). U razdoblju 1953. – 1981. broj stanovnika smanjio se više od 50 %, s 914 (1953.) na 399 (1981.). S druge strane, otok

Depopulation of Croatian islands

The demographic and tourism development of the Croatian islands was different from that of other Mediterranean islands. The predominant demographic process in the Croatian archipelago as a whole over the last hundred years or so has been depopulation, the causes of which are mainly to be found in the numerous emigrations (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013, p. 25). They experienced emigration early on; the intensive wave of emigration at the beginning of the 20th century is initially characteristic of the large islands, while the small islands join the emigration flows at the end of the first decade of the 20th century and on the eve of the First World War (Lajić, 1992). The intensity of island emigration increased after the Second World War (Nejašmić, 1999a). The main factor behind emigration was the inherited economic structure of the islands (which largely focused on agriculture and fishing), while the population was drawn to the mainland by the accelerated industrial development and new jobs in the urban centres (Nejašmić, 1999a). Outmigration led to a decline in the birth rate and the rate of natural increase (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013), resulting in a total depopulation as a joint effect of negative net migration and negative natural change (Nejašmić, 1992). The most affected islands by emigration, especially to overseas countries, were those whose transport connections did not allow people to travel to work to the mainland (e.g., Zlarin), while the better-connected islands were able to maintain daily commuting for a while (e.g., Krapanj) (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013). The island of Zlarin, which, according to the first modern census in 1857 was the most populous island in Šibenik archipelago (1,643 inhabitants) together with Prvić, reached the peak of its population between the two world wars (in 1921 it had 1,980 inhabitants), but gradually began to lose population – at the last census before the Second World War in 1931 it had 1,480 inhabitants, and at the first subsequent census in 1948 only 896 inhabitants. On the one hand, the intensive depopulation of Zlarin continued after the Second World War, more precisely after 1953, and the island became part of the so-called ‘zone of socio-demographic depression’ (Nejašmić, 1991, 2008). In the period from 1953 to 1981, the pop-

Krapanj je u razdoblju 1910. – 1948. bilježio rast ukupnog broja stanovnika, a najveći broj stanovnika bilježi između dvaju svjetskih ratova (1931. oko 1400 stanovnika – uz napomenu da mu je u tom razdoblju pribrajano naselje Brodarica). U tom razdoblju poljoprivreda je bila na nekim šibenskim otocima najvažnija grana privredivanja pa su se tako Krapljani i dalje bavili spužvarstvom, koje je bilo glavno zanimanje otočana sve do Drugoga svjetskog rata, a nije zamrlo ni danas (Lajić i sur., 2001). Bolje ekonomske mogućnosti dijelom su utjecale na manji intenzitet iseljavanja s otoka Krapnja u tom razdoblju (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013). Nakon Drugoga svjetskog rata (do 1953.) Krapanj je bilježio blagi rast ukupnog broja stanovnika, no ubrzo nakon toga počinje razdoblje intenzivnoga i najjačega emigracijskog egzodusa sa šibenskih otoka pa tako i s otoka Krapnja koji je u dvadesetogodišnjem razdoblju (1961. – 1981.) izgubio četiri petine svojega stanovništva (pad s 1206 na 263 stanovnika). Posljedica dugogodišnje neadekvatne gospodarske politike hrvatskih otočnih prostora je takvo intenzivno iseljavanje (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013; Starc & Stubbs, 2014). Manja otočna naselja i inače su bila posebno osjetljiva zbog svoje izoliranosti i manje atraktivnosti te su kroz prošlost bila podložnija iseljavanju stalnih stanovnika i depopulaciji, a postajala su sve ovisnija o sezonskim stanovnicima. Iseljavanje se općenito ubrzo odrazilo na neravnotežu po spolu i starenje stanovništva, što nepovoljno djeluje na ekonomsku aktivnost otočja (Lajić 1992; Nejašmić, 1998). Proces demografskoga praznjenja uzeo je maha do te mjere da je već u navedenom razdoblju dovedeno u pitanje održanje osnovnih društveno-gospodarskih aktivnosti (Nejašmić, 2008, 2013) u većini otočnih naselja pa i na cijelim otocima. Gospodarskom stagnacijom, pa i nazadovanjem, što je izravna posljedica stoljetnog iseljavanja i depopulacije, posebno su bili zahvaćeni oni udaljeniji, prometno izoliraniji i površinom manji otoci, koji su već desetljećima prostori demografskog izumiranja, negativnih vrijednosti bioreprodukcijских pokazatelja, a na nekima od njih više ni nema stalne naseljenosti (Lajić & Mišetić, 2006). Depopulacija usporava na dijelu hrvatskih otoka od 1980-ih, kada je, s

ulation decreased by more than 50%, from 914 (in 1953) to 399 (in 1981). On the other hand, between 1910 and 1948, the island of Krapanj recorded an increase in the total number of inhabitants, and the peak of the population was reached between the two world wars (about 1,400 inhabitants in 1931 – with the indication that the population of the settlement of Brodarica was added to island's total population at this time). During this period, agriculture was the main economic activity on some of the Šibenik islands, so the inhabitants of Krapanj continued to engage in sponge farming, which was the main occupation of the islanders until the Second World War and has not died out even today (Lajić et al., 2001). Better economic opportunities partly influenced the lower intensity of emigration from the island of Krapanj during this period (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013). After the Second World War (until 1953), Krapanj recorded a slight increase in the total number of inhabitants, but soon afterwards the period of intensive and strongest emigration began from the Šibenik islands and also from the island of Krapanj, which lost four-fifths of its population in the twenty years (1961-1981 decrease from 1,206 to 263 inhabitants). The long-term inadequate economic policy of the Croatian island areas led to this strong emigration (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013; Starc & Stubbs, 2014). Smaller island settlements were otherwise particularly vulnerable due to their remoteness and lower attractiveness and have historically been more susceptible to outmigration of permanent residents and depopulation and became increasingly dependent on seasonal residents. Emigration soon led to disruptions in the sex composition and ageing of the population, which had a negative impact on the islands' economic activity (Lajić 1992; Nejašmić, 1998). The process of demographic depletion gained such momentum that the maintenance of basic socio-economic activities in most island settlements and even on the islands as a whole was already in question during this period (Nejašmić, 2008, 2013). Economic stagnation and even regression, which is a direct consequence of centuries of emigration and depopulation, mainly affected the more remote, isolated and smaller islands, which have been areas of demographic extinction for decades, have negative values for bioreproduction indicators and are no longer inhabited

jedne strane iscrpljen potencijalni emigracijski kontingent, a s druge strane dio otoka povezanih s kopnom mostom bilježi čak i populacijski rast ili stagnaciju (Nejašmić, 1999b). Trend smanjenja ukupnog broja stanovnika, ali sa zamjetno manjim stopama godišnjeg pada (manjim od 1 % na godišnjoj razini) nastavljen je i na Krapnju i na Zlarinu u navedenom razdoblju (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013). Populacijski rast u najnovijem razdoblju posljedica je umirovljeničke imigracije – dio otočana koji su se iselili 1960-ih i 1970-ih na kopno radi posla, sada se vraćaju na otoke u mirovinu, s obzirom na to da su zadržali obiteljske nekretnine i cijelo vrijeme izbjivanja su povremeno posjećivali otoke kao vikendaši (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013; Šulc & Zlatić, 2014). Dio povećanja također se odnosi na fiktivno doseljavanje, u okviru kojeg stanovništvo prijavljuje prebivalište na otocima radi ostvarivanja pogodnosti, iako veći dio godine provode izvan otoka (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013). Ipak, negativni demografski trendovi, koji se očituju u nepovoljnim biodinamičkim obilježjima i sve većoj prosječnoj starosti stanovnika, i dalje su glavno obilježje demografskog razvoja oba istraživana otoka, a ostarjelost stanovništva glavni je ograničavajući čimbenik razvoja turizma (Nejašmić, 1998; Zupanc i sur., 2001).

METODE ISTRAŽIVANJA

Rezultati istraživanja dobiveni su primjenom *desk* metoda i terenskog istraživanja. Terensko istraživanje uključilo je metodu anketnog istraživanja, metodu promatranja i metodu intervjua. Cilj anketnog istraživanja bio je prikupiti informacije o ekonomskoj aktivnosti lokalnog stanovništva, njihovim stavovima i percepciji o turizmu i njegovim učincima na otocima te njihovu pogledu na budući razvoj turizma. Istraživanje je provedeno na Zlarinu i Krapnju od 1. studenoga 2019. do 5. siječnja 2020., izvan turističke sezone kako bi se obuhvatili samo oni ispitanici koji žive na otoku ili ondje borave često. Naime, istraživanjem je obuhvaćeno stanovništvo koje na otocima živi tijekom cijele godine, ali i stanovništvo koje ondje boravi sezonski (npr. ljeti)

in some cases (Lajić & Mišetić, 2006). The intensity of depopulation slowed down on some islands in the 1980s, when all potential migrants had already left, while on the bridged islands population growth or at least stagnation set in (Nejašmić, 1999b). The trend of a decline in the total population, albeit with significantly lower annual rates of decline (less than 1% on an annual basis), continued in both Krapanj and Zlarin during the period mentioned (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013). The recent population growth is fuelled by the influx of retirees: some of the islanders who had moved to the mainland for work in the 1960s and 1970s are now returning to the islands to retire, having kept family properties and visited the islands as second homes while living elsewhere (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013; Šulc & Zlatić, 2014). Part of the increase is also related to the fictitious immigration of people who register their residence on the islands in order to receive certain benefits, even though they spend most of the year outside the islands (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013). Nevertheless, negative demographic trends, manifested in unfavorable biodynamic characteristics and the increasing average age of the inhabitants, are still the main feature of the demographic development of the two islands studied, and the aging of the population is the main limiting factor for the development of tourism (Nejašmić, 1998; Zupanc et al., 2001).

RESEARCH METHODS

The results of this research were obtained using desk methods and field research, which included a questionnaire survey, field observation and interviews. The questionnaire survey aimed to gather information on the economic activity of the local population, their attitudes and perceptions of tourism and its impact on the islands, and their views on future development of tourism. The survey took place on Zlarin and Krapanj from 1 November 2019 to 5 January 2020, outside the main tourist season, in order to survey only those people who live on the island or visit it frequently. The survey included both people who live on the islands all year round and those who live on the islands during the summer season or occasionally (at

ili povremeno (npr. vikendima). Prvi razlog proširenja ispitnog obuhvata je mali ukupni broj stalnog stanovništva u vrijeme istraživanja (na Zlarinu 296, a na Krapnju 164 2021. godine) (Državni zavod za statistiku, 2022a), zbog čega bi uzorak ispitanika dobiven samo na temelju njih bio nedostatan za donošenje bilo kakvih relevantnih zaključaka, tim više što značajan dio (posebno starijih) stanovnika uopće nije bio voljan sudjelovati u istraživanju. Tome treba pridodati i prividno prijavljivanje stanovnika na otocima zbog različitih subvencija, što je na terenu detektirano vrlo malim brojem potencijalnih ispitanika. Drugi razlog uključivanja sezonskog i povremenog stanovništva u anketno istraživanje je činjenica da ti ispitanici borave na otoku dovoljno često i dugo da na njih izravno utječe turizam, dio su malih otočnih zajednica u kojoj je visoka razina komunikacije između članova i imaju jasno artikuliran stav o temi. Anketno istraživanje provodilo se uživo na terenu i online putem obrasca *Google Forms*. Primijenjen je neprobabilistički prigodni uzorak stanovništva i anketirane su sve osobe koje su bile prisutne u tom trenutku i koje su pristale na ispunjavanje ankete. Istraživanjem je obuhvaćeno ukupno 194 ispitanika, od čega 103 na otoku Zlarinu i 91 na otoku Krapnju.

Anketni upitnik bio je isti za oba otoka te se sastojao od 23 pitanja i 43 čestice. Sedam čestica predstavljalo je pitanja otvorenog tipa, a 36 pitanja zatvorenog tipa, i to pitanja višestrukog izbora i Likertove skale (od 1 do 5), kojima je cilj bio odrediti stupanj slaganja ispitanika s predloženim tvrdnjama ili procjenu važnosti ponuđenih tvrdnji. Odgovori su obrađeni metodama deskriptivne statistike, pri čemu su odgovori na pitanja višestrukog izbora prikazani kao udjeli, a odgovori na pitanja s Likertovom skalom kao prosječne vrijednosti odgovora i udjeli odabranih odgovora. Odgovori na pitanja otvorenog tipa koja su zahtijevala kratki odgovor prikazani su s pomoću frekvencije njihova pojavljivanja, a kod pitanja s dužim odgovorima rezultati su prikazani sumirano. Rezultati su obrađeni skupno za oba otoka te odvojeno za Krapanj i Zlarin. Zbog relativno manjeg broja ispitanika nije bilo moguće uspoređivati odgovore prema različitim obilježjima ispitanika, nego su odgovori razvrstani. Mogući utjecaj na relevantnost dobivenih podataka mogla je imati neiskrenost i/ili netočno

weekends). The sample of respondents was widened due to the small island population (only 296 inhabitants lived on Zlarin and 164 on Krapanj at the time of the study (Croatian Bureau of Statistics, 2022a), which individually would not have provided sufficient information for relevant conclusions, especially because a significant proportion of (older) people refused to participate in the survey. In addition, part of the local population exists only on paper, as they are registered for various benefits as island residents, which was made clear by a small number of potential respondents on site. Another reason for including the seasonal and occasional population in the questionnaire survey is the fact that these respondents stay on the islands very often and long enough to be directly affected by tourism, so much so that they are considered members of small island communities with a high degree of two-way communication and have a clearly defined attitude towards the topic. The questionnaire survey was conducted both in person on site and online, using *Google Forms*. A non-probability convenience sample was used for the survey and all available respondents who agreed to participate were included. A total of 194 respondents participated in the survey: 103 on Zlarin and 91 on Krapanj. All responses received were valid and none were rejected.

The survey used the same questionnaire for both islands, which consisted of 23 questions and 43 items. Seven items were open-ended questions and 36 were multiple-choice questions with a Likert scale (1-5) to determine the extent to which respondents agreed with the proposed statements or rated their importance. The answers were analysed using descriptive statistical methods, with the multiple-choice answers being presented as percentages and the Likert-scale answers as average values and percentages of the individual values. Open questions with short answers were analysed according to their frequency; while questions with longer answers were grouped and summarised. The results were analysed for both islands together and for Krapanj and Zlarin separately. Due to the small total number of respondents, it was not possible to analyse them according to various characteristics and the answers were grouped together. It should be noted that dishonest answers and/or

predstavljajući ispitivanja.

Kao dopuna anketnom istraživanju, a s ciljem dobivanja dubljeg uvida u turističku i društvenu dinamiku na otocima, istovremeno su provedena dva intervjua s osobama upućenim u navedenu problematiku. Polustrukturirani intervjui provedeni su s direktoricom Turističke zajednice Brodarica-Krapanj te s jednom osobom sa Zlarina, dobro upućenom u zbivanja na otoku, koja je željela ostati anonimna. Sadržaji intervjua implicitno su uključeni u rad u objašnjenju rezultata istraživanja. Metoda promatranja primijenjena je tijekom trajanja anketnog ispitivanja, u razdoblju kada obično na otoku boravi samo stalno ili povremeno stanovništvo, ali uključuje i prethodni višestruki boravak prve autorice na otocima te osobno poznavanje situacije na otocima.

Desk metode sastojale su se od analize statističkih podataka o turističkom razvoju otoka te izračuna relevantnih pokazatelja. Razvoj turizma i njegovo sadašnje stanje ispitano je s pomoću podataka o broju turističkih dolazaka, noćenja i postelja te pokazatelja socijalnog pritiska turizma na lokalnu zajednicu (koeficijent turističke funkcionalnosti – broj turističkih postelja na 100 stanovnika i stopa turističkog intenziteta – broj turističkih dolazaka na 100 stanovnika). Međutim, službeni podaci o turizmu za Krapanj, preuzeti s web stranica Državnog zavoda za statistiku, imaju velika ograničenja te se mogu upotrijebiti samo kao orijentacija. Podaci DZS-a do 2017. godine iskazuju Krapanj i Brodaricu kao jedno naselje, u bazi podataka Državnog zavoda za statistiku za 2019. godinu turistički podaci za oba naselja iskazuju se samo pod naseljem Krapanj, a od 2019. iskazuju se odvojeno, no ti se podaci pokazuju kao nerealni i nepouzdan. Primjerice, u 2021. godini u Brodarici, koja je populacijski višestruko veća od Krapnja, ima višestruko veći broj građevina i oglašanih apartmana za iznajmljivanje, registrirano je samo 797 postelja, a na Krapnju čak trostruko više (2274) (Državni zavod za statistiku, 2022b)¹. To potvrđuju i informacije objavljene na web stranici Turističke zajednice Krapanj-Brodarica (2022) da u Brodarici postoji 1800 turističkih postelja. S ob-

misrepresentation by respondents may have affected the relevance of the data.

The questionnaire survey was supplemented by two interviews with people familiar with the topics under investigation in order to gain a deeper insight into tourism and the social dynamics on the islands. Semi-structured interviews were conducted with the director of the Brodarica-Krapanj Tourist Board and with a person from Zlarin who is closely related to the situation on the islands but wanted to be anonymous. The interviews were implicitly included in the interpretation of the results of the study. The method of observation was used during the questionnaire survey, in the period when only permanent or occasional residents are on the islands, but it also includes previous multiple visits of the first author to the island and her personal knowledge of the situation.

The *desk* methods included analysing statistical data on the development of tourism and calculating the relevant indicators. The development of tourism and its current situation were analysed using data on tourist arrivals, overnight stays, tourist beds and indicators of the social pressure of tourism on the local community (tourism function index – tourist beds per 100 inhabitants and tourism intensity ratio – tourist arrivals per 100 inhabitants). However, the official data on tourism in Krapanj provided by the Croatian Bureau of Statistics (CBS) is scant and therefore only indicative. Statistical data until 2017 provided by the CBS treats Krapanj and Brodarica as one settlement. In the CBS database, Krapanj and Brodarica were also registered as one settlement; and only since 2019 have these two settlements been shown separately, but with dubious and unreliable data. Thus, Brodarica, which has many times more inhabitants, buildings and advertised holiday flats, had only 797 tourist beds in 2021, while Krapanj had three times as many (2274) (Croatian Bureau of Statistics, 2022b)¹. This is confirmed by the information published on the website of the Krapanj-Brodarica Tourist Board (2022), according to which Brodarica has 1800 tourist beds. Due

¹ U naselju Krapanj je popisom 2021. utvrđeno ukupno 384 stana (od toga je 54,2 % za stalno stanovanje), a u Brodarici čak 2371 (od čega 83,8 % za stalno stanovanje) (Državni zavod za statistiku, 2022a).

¹ In 2021, the settlement of Krapanj had a total of 384 flats (54.2% of which were permanent residences) and Brodarica had 2371 (83.8% of which were permanent residences) (Croatian Bureau of Statistics, 2022a).

zirom na to da točnih i pouzdanih podataka nema, u svrhu usporedbe turizma na oba otoka koriste se podaci onako kako ih iskazuje službena statistika, ali uz evidentna ograničenja u mogućnosti njihove interpretacije. Također, statistički podaci o posteljama ne odražavaju realno stanje na terenu jer dio objekta evidentno nije sadržan u statistici (npr. hotelske postelje na Zlarinu), a statistički podaci za naselja ne uključuje ni nautički turizam jer se ti podaci iskazuju samo na županijskoj i državnoj razini.

TURIZAM NA ZLARINU I KRAPANJU

Turizam na Zlarinu javlja se još 1920-ih, a na Krapnju nakon Drugoga svjetskog rata, istovremeno s intenzivnijim turističkim razvojem na obali, te tada sve više istiskuje tradicionalne djelatnosti na otocima. Razvoj turizma više je spontanog karaktera; ne uspijeva potaknuti intenzivniji razvoj gospodarstva i infrastrukture te zapošljavanja, stoga taj proces prati iseljavanje i depopulacija (Lončar & Klempić Bogadi, 2016). Turiste na otoke privlači ponajprije toplo more pogodno za kupanje, sredozemna klima s vrućim ljetom, visokom insolacijom i manjkom padalina ljeti, uređene i „divlje“ plaže smještene u otočnim uvalama te razvedena obala koja osigurava dobre mogućnosti za plovidbu. Na oba otoka dominantan je ljetni odmorišni turizam, a uz njega je na Zlarinu razvijen i nautički turizam koji se koristi malim otočnim lučicama i prostorom uz obalu. Sekundarne atrakcije koje privlače turiste su poluurbane povijesne jezgre naselja Zlarin i Krapanj s tradicionalnom kameonom gradnjom, otočne fešte i druge manifestacije koje se ljeti organiziraju, Muzej koralja na Zlarinu, Muzej ronjenja i Galerija spužava na Krapnju. Turističkoj posjećenosti (posebno u nautičkom turizmu) pridonosi blizina zaštićenih područja (NP Kornati, PP Telašćica i NP Krka) i atraktivnih obalnih gradova (Šibenik, Vodice i Primošten).

Godine 2021., zadnje za koju su dostupni statistički podaci o turizmu za oba otoka², na Zlarinu je registrirano 4611 dolazaka i 21 855 noćenja, a

² Zadnji dostupni podaci u trenutku pisanja rada odnose se na 2022. godinu, ali objavljeni su jedino za otok Krapanj, dok su za Zlarin proglašeni tajnima te zbog toga nije moguće provesti usporednu analizu za tu godinu.

to the lack of accurate and reliable data, tourism on the islands is compared on the basis of official statistical data, which can only provide a limited interpretation. In addition, the statistical data on tourist beds do not reflect the actual situation on the ground, as some of the properties are not included in the statistics (e.g. hotel beds on Zlarin) and the statistical data on settlements do not consider nautical tourism, which is only counted at the county and the state level.

TOURISM ON ZLARIN AND KRAPANJ

Tourism began to develop on Zlarin as early as the 1920s and on Krapanj after the Second World War, in parallel with more intensive development on the coast, and eventually pushed out traditional economic activities on the islands. The development of tourism was mostly spontaneous; it did not promote more intensive economic and infrastructural development or new jobs and was therefore accompanied by emigration and depopulation (Lončar & Klempić Bogadi, 2016). Tourists are mainly attracted by the warm sea for swimming, the Mediterranean climate with hot summers, the high level of sunshine and low rainfall in summer, the well-equipped and wild beaches in the bays of the islands and the rugged coastline with good sailing opportunities. Coastal tourism is predominant on both islands and is accompanied by yachting on Zlarin, which uses small island harbours and areas close to the coast. Secondary attractions for tourists are the semi-urban historical centres of Zlarin and Krapanj with traditional stone houses, island festivals and other events in summer, the Coral Museum on Zlarin, the Diving Museum and the Sponge Gallery on Krapanj. Visitors to the islands, especially yacht tourists, are also attracted by the proximity to protected areas (Kornati National Park, Telašćica Nature Park, Krka National Park) and attractive coastal towns (Šibenik, Vodice and Primošten).

In 2021, the last year with available tourism statistics for both islands², Zlarin recorded 4611

² At the time of writing, the latest available data are for 2022, but refer only to Krapanj, while the data for Zlarin have been declared secret. Therefore, it is not possible to compare these islands.

na Krapnju (s dijelom Brodarice) 14 572 dolaska i 109 931 noćenje (Državni zavod za statistiku, 2022b). Na oba otoka turizam očekivano ima pretežno međunarodni karakter – međunarodni turisti na Zlarinu ostvaruju 78,5 % dolazaka i 69,6 % noćenja, a na Krapnju 78,1 % dolazaka i 81,2 % noćenja³ (Državni zavod za statistiku, 2022b). Glavna inozemna emitivna tržišta s kojih dolaze turisti na promatrane otoke su Njemačka i Poljska⁴. Prosječni boravak turista na oba otoka karakterističan je za ljetni odmorišni turizam, i znatno je dulji na Krapnju (s Brodaricom) (7,5 dana) nego na Zlarinu (4,7 dana). Turizam ima izrazito sezonski karakter te se najveći dio turističkih dolazaka i noćenja ostvaruje tijekom srpnja i kolovoza, kao i u većini hrvatskih obalnih destinacija.

Na Zlarinu je registrirano ukupno 1040 postelja, od čega se manji dio odnosi na jedan manji hotel, četvrtina je registrirana u kućanstvima, a gotovo tri četvrtine u kampovima (Državni zavod za statistiku, 2022b). Na Krapnju (s dijelom Brodarice) registrirano je 2274 postelje (pri čemu nije moguće utvrditi koliko ih se točno nalazi na Krapnju), i to najvećim dijelom u privatnom smještaju (96,7 %), 2 % u otočnom hotelu, a 1,3 % u kampovima (Državni zavod za statistiku, 2022b). Unatoč nepouzdanim podacima, vidljivo je da je na oba otoka pritisak turizma vrlo visok. Koeficijent turističke funkcionalnosti na Zlarinu od 351,4 i čak 1386,6 na Krapnju pokazuju vrlo visok stupanj turistificiranosti otoka. Na tu činjenicu ukazuje i intenzitet turističkog prometa od 1557,8 dolazaka turista na 100 stanovnika na Zlarinu te čak 8885,4 na Krapnju.

³ U 2019., rekordnoj pretpandemijskoj godini, tijekom koje je djelomično provedeno i terensko istraživanje, na Zlarinu je ostvaren čak 7841 dolazak (od čega 81,4 % međunarodnih) i 31 063 noćenja, (75,9 % međunarodnih), a na Krapnju (s većim dijelom Brodarice) 24 032 dolaska (83,2% međunarodnih) i 169 177 noćenja (87 % međunarodnih) (Državni zavod za statistiku, 2022b).

⁴ Na Zlarinu udjelom prednjače turisti iz Njemačke (32,1 % dolazaka i 27,6 % noćenja), Hrvatske (21,5 % dolazaka i 30,5 % noćenja) i Poljske (10,3 % dolazaka i 7 % noćenja). Na Krapnju su na prvom mjestu turisti iz Poljske (22,7 % dolazaka i 27,6 % noćenja), zatim iz Hrvatske (21,9 % dolazaka i 18,8 % noćenja), a na trećem mjestu iz Njemačke (18,8 % dolazaka i 21,7 % noćenja). Sva ostala tržišta ostvaruju po manje od 5 % (Državni zavod za statistiku, 2022b).

tourist arrivals and 21,855 overnight stays, and Krapanj (with a part of Brodarica) 14,572 arrivals and 109,931 overnight stays (Croatian Bureau of Statistics, 2022b). Tourism on both islands is predominantly international – tourists from abroad account for 78.5% of arrivals and 69.6% of overnight stays on Zlarin and 78.1% and 81.2% on Krapanj³ (Croatian Bureau of Statistics, 2022b). Most international tourists come from Germany and Poland⁴. The average length of stay on both islands is typical for coastal tourism and is significantly higher on Krapanj (with Brodarica) at 7.5 days than on Zlarin (4.7 days). Tourism has a pronounced seasonal character and most tourist arrivals and overnight stays are recorded in July and August, as in most coastal resorts in Croatia.

Zlarin has a total of 1040 tourist beds, a quarter of which are in private households, three quarters in camps and a small proportion in the small hotel (Croatian Bureau of Statistics, 2022b). Krapanj (with a part of Brodarica) has 2274 beds (and it is impossible to separate these settlements), most of them in private households (96.7%), 2.0% in a hotel and 1.3% in camps (Croatian Bureau of Statistics, 2022b). Despite the unreliable data, it is evident that tourism pressure is very high on both islands. The tourism function index of 351.4 on Zlarin and 1,386.6 on Krapanj show a high level of touristification on both islands. The same is visible in the tourism intensity ratio, which reaches 1,557.8 arrivals per 100 inhabitants on Zlarin and as high as 8,885.4 on Krapanj.

³ In 2019, the record year before the pandemic in which the field study was conducted, Zlarin recorded 7841 arrivals (81.4 of which were international) and 31,063 overnight stays (75.9% international). Krapanj (with a large part of Brodarica) had 24,032 arrivals (83.2% international) and 169,177 overnight stays (87.0% international) (Croatian Bureau of Statistics, 2022b).

⁴ Zlarin has a higher proportion of tourists from Germany (32.1% of arrivals and 27.6% of overnight stays), Croatia (21.5% of arrivals and 7.0% of overnight stays). Tourists from Poland have the highest share on Krapanj (22.7% arrivals and 27.6% overnight stays), followed by Croatia (21.9% arrivals and 18.8% overnight stays), while German tourists are in third place (18.8% arrivals and 21.7% overnight stays). All other markets have less than 5% (Croatian Bureau of Statistics, 2022b).

PERCEPCIJA TURIZMA I NJEGOVIH PROSTORNIH UČINAKA

Cilj anketnog istraživanja bio je ispitati koliko je stanovništvo Zlarina i Krapnja ekonomski vezano uz turizam te kakva je njihova percepcija turizma i njegovih prostornih učinaka. Rezultati istraživanja podijeljeni su u četiri skupine: (1) sociodemografski podaci ispitanika, (2) ekonomska aktivnost ispitanika, (3) percepcija učinaka turizma i (4) stavovi prema budućem razvoju turizma.

Sociodemografska obilježja ispitanika

Ispitivanje sociodemografskih obilježja ispitanika uključilo je izjašnjavanje o spolu, dobi, razini obrazovanja i trajanju boravka na otoku tijekom godine. Od ukupno 194 ispitanika žene su činile 53,1 % ispitanika, a muškarci 46,9 %, uz podjednaku strukturu na oba otoka (na Krapnju su žene činile 54,9 % ispitanika, a na Zlarinu 51,5 %). Prosječna dob ispitanika od 47 godina na Zlarinu i 55 godina na Krapnju odraz je ostarjelog dobnog sastava stanovništva. Najzastupljeniji su bili ispitanici u dobnim skupinama 50 – 59 godina (24,2 %) i 60 – 69 godina (23,2 %), i inače najzastupljenijim na otocima (Tab. 2.). Relativno viši udio ispitanika u dobi 20 – 29 godina (18 %), iako manje brojne, posljedica je njihove veće spremnosti na sudjelovanje u istraživanju. Očekivano, manje su spremni na sudjelovanje bili ispitanici stariji od 70 godina (na Zlarinu su bila samo 3 ispitanika iznad 80 godina, s najstarijom ispitanicom u dobi od 92 godine). Manje razlike

PERCEPTION OF TOURISM AND ITS IMPACTS

The aim of the questionnaire survey was to analyse the extent to which the population of Zlarin and Krapanj is economically oriented towards tourism and how they perceive tourism and its impacts. The research results were categorised into four groups: (1) socio-demographic characteristics of respondents, (2) economic activity of respondents, (3) perceptions of the impact of tourism and (4) attitudes towards future tourism development.

Socio-demographic characteristics of respondents

The socio-demographic characteristics included information on gender, age, level of education and length of stay on the islands during the year. Of the 194 respondents, 53.1% were women and 46.9% were men, with a similar composition on both islands (54.9% female respondents on Krapanj and 51.5% on Zlarin). The average age of respondents of 47 years on Zlarin and 55 years on Krapanj reflects the older population of the islands. The most numerous age groups participating in the survey were 50-59 years (24.2%) and 60-69 years (23.2%), which are also the most numerous age groups on islands (Tab. 2). A relatively high proportion of respondents aged 20-29 years (18.0%), although less present on the islands, is due to their greater willingness to participate in the survey. People aged 70 years and older were, as expected, less willing to participate in the survey (only 3 respondents from Zlarin were 80 years and older; the oldest respondent was 92). The small differences

TABLICA 2. Dob ispitanika na Zlarinu i Krapnju prema dobnim skupinama

TABLE 2 Age of respondents on Zlarin and Krapanj by age groups

Dob/Age	Zlarin	Krapanj	Ukupno/Total
20 – 29	22,3	13,2	18,0
30 – 39	12,6	8,8	10,8
40 – 49	17,5	12,1	14,9
50 – 59	21,4	27,5	24,2
60 – 69	15,5	31,9	23,2
70 – 79	7,8	6,6	7,2
80 – 89	1,9	0,0	1,0
90+	1,0	0,0	0,5
Ukupno/Total	100,0	100,0	100,0

TABLICA 3. *Obrazovna razina ispitanika na Zlarinu i Krapnju*
TABLE 3 *Educational level of respondents on Zlarin and Krapanj*

Razina obrazovanja/ Finished education	Zlarin (%)	Krapanj (%)	Ukupno/Total (%)
Bez škole/no school	1,9	4,4	3,1
Osnovna škola/ elementary school	8,7	8,8	8,8
Srednja škola/ high school	39,8	53,8	46,4
Preddiplomski studij/ undergraduate study	13,6	14,3	13,9
Diplomski studij/ graduate study	28,2	15,4	22,2
Poslijediplomski studij/ postgraduate study	7,8	3,3	5,7
Ukupno/Total	100,0	100,0	100,0

u strukturi ispitanika na Zlarinu i Krapnju posljedica su različite raspoloživosti stanovnika na sudjelovanje u istraživanju.

U istraživanju prevladavaju ispitanici sa završenom srednjom (46,4 %) i visokom razinom obrazovanja (36,1 %); čak 5,7 % ima poslijediplomski studij, dok su slabije zastupljeni bili ispitanici samo s osnovnom školom (8,5 %) ili bez obrazovanja (3,1 %) (Tab. 3.). Viša prosječna razina obrazovanja ispitanika u odnosu na obrazovnu strukturu općeg stanovništva posljedica je nešto većeg udjela mlađih ispitanika (prosječno više razine obrazovanja) te veće spremnosti stanovnika s višom razinom obrazovanja da sudjeluju u istraživanju. Osobe s niskom razinom obrazovanja uglavnom su u starijim dobnim skupinama, koje su ionako bile manje zainteresirane za sudjelovanje.

Od svih ispitanika, 44,3 % ih boravi na otocima cijele godine (stalno stanovništvo), 31,3 % ljeti (i djelomično vikendima) (sezonsko stanovništvo), 2,6 % vikendima (vikendaši), a 11,9 % povremeno (npr. tijekom zimskih blagdana). Posljednja kategorija malo je zastupljenija na Krapnju (15,4 %), pri čemu se radi o osobama koje žive u naselju Brodarica, smještenoj nasuprot otoku, a na otoku imaju posjede i ondje povremeno borave.

Ekonomska aktivnost ispitanika

Povezanost ekonomskih aktivnosti ispitanika s turizmom ispitana je pitanjima koja su se odnosila na njihovo zanimanje, udio prihoda kućanstva koji se ostvaruje u turizmu i njegovu sezonalnost te jesu li eventualno radi turizma napustili drugu djelatnost. Samo 28,9 % ispitanika je ekonomski aktivno (od čega ih je troje nezaposleno), a 28,9

in the composition of respondents on Zlarin and Krapanj are due to their willingness to participate in the survey.

Most respondents have completed secondary (46.4%) or tertiary education (36.1%), while 5.7% have completed postgraduate studies, and only a few respondents have only primary education (8.5%) or have not attended school (3.1%) (Tab. 3). A higher average educational level of respondents compared to the educational composition of the total population is the result of a higher proportion of younger (and more educated) respondents. Respondents with a higher level of education were more willing to participate in the survey. People with a lower level of education predominate in the older age groups, that participated less in the survey.

Of all respondents, 44.3% live on the islands all year round (permanent residents), 31.3% stay there in summer (and sometimes at weekends) (seasonal population), 2.6% only at weekends (second home owners) and 11.9% occasionally (e.g., during the winter holidays). The latter category is more strongly represented on Krapanj (15.4%) and consists of people who live in Brodarica, on the coast opposite the island, and occasionally stay on their own property on the island.

Economic activity of respondents

The relationship between respondents' economic activities and tourism was analysed by asking questions about their occupation, the proportion of household income from tourism and its seasonality, and whether they had given up their previous occupation to work in tourism. Only 28.9% of respondents are economically active (of which 3

% je ekonomski neaktivno (44 umirovljenika i 12 studenata). Ekonomski aktivno stanovništvo visoko je orijentirano na uslužne djelatnosti – 83 % ih radi u djelatnostima tercijarnog i kvartarnog sektora (najčešće spominjana zanimanja su ugostitelj, savjetnik i nastavnik), u sekundarnom sektoru 15,6 %, a u primarnom sektoru tek 2 osobe na Krapnju.

Na pitanje u kojoj mjeri je primarna djelatnost ispitanika vezana uz turizam, čak 42,8 % ih je odgovorilo da radi u djelatnostima koje nemaju veze s turizmom, 16 % je odgovorilo da njihova djelatnost ima malo veze s turizmom, 18,6 % umjereno, a tek 22,8 % izrazito ili u potpunosti. Pritom su ispitanici na Krapnju u znatno većoj mjeri vezani primarnom djelatnošću uz turizam nego na Zlarinu (Sl. 1). Na pitanje bave li se turističkom djelatnošću na otocima, trećina ispitanika je odgovorila da se bavi (32,0 %), što je veći udio od posljednje dvije kategorije u prethodnom pitanju. To odstupanje posljedica je činjenice da se dio stanovnika bavi turizmom putem iznajmljivanja privatnog smještaja, često uz primarno zanimanje koje nije nužno vezano uz turizam, a u tu aktivnost uključuje se i dio umirovljenika koji tako ostvaruju dodatni prihod.

Na navedeno upućuje i udio prihoda koji kućanstva ostvaruju od turizma. Naizgled neočekivano visokih 55,2 % ispitanika navodi da njihova kućanstva nemaju prihoda od turizma, kod 33,5 % ispitanika se u turizmu ostvaruje manje od polovice prihoda, a samo kod 11,3 % više od polovice. Visok udio kućanstava bez prihoda od turizma može biti djelomično posljedica neiskrenog odgovaranja ispitanika, ali i percepcije kod samih ispitanika o tome što oni smatraju djelatnostima od turizma. Usporedba dvaju otoka pokazuje da na Krapnju veći dio kućanstava ima određeni prihod od turizma (56 %) nego na Zlarinu (35 %), no na Zlarinu postoji veći broj kućanstava koja izrazito (natpolovično) ovise o turizmu (12,6 %) u usporedbi s Krapnjem (9,9 %) (Sl. 2). Iz navedenog proizlazi da je stanovništvo Krapnja u većoj mjeri vezano uz turizam, ali da je ovisnost kućanstava i pojedinaca o turizmu manja nego na Zlarinu. Naime, zbog blizine dio ispitanika s Krapnja dulje tijekom godine boravi na kopnu ili dnevno cirkulira na rad na kopno te tvrde da rade

are unemployed) and 28.9% are inactive (44 retired and 12 students). The active respondents are strongly orientated towards services; 83.0% work in the tertiary and quaternary sectors (with waiters and caterers, consultants and teachers being the most represented), 15.6% work in the secondary sector and only 2 people work in the primary sector.

When asked to what extent the respondents' main occupation is related to tourism, 42.8% of the respondents reported to have nothing to do with tourism, 16.0% have reported to have very little to do with it, 18.6% moderately and only 22.8% strongly or completely. The main activities of respondents in Krapanj are related to tourism to a greater extent than of those in Zlarin (Fig. 1). However, when asked whether they work in tourism on the islands, almost a third (32.2%) answered yes, which is a higher proportion than the last two categories in the previous question. This discrepancy is due to the fact that part of the population works in tourism by renting private accommodation, often alongside their main occupation, which is not necessarily related to tourism, including part of the retired population who earn an extra income that way.

The aforementioned processes are additionally confirmed by the proportion of household income from tourism. An unexpectedly high proportion of 55.2% of respondents state that their household has no income from tourism, 33.5% have less than half and only 11.3% have more than half. The virtually high proportion of households with no income from tourism may be due to an insincere response to the questions, but also to the respondents' perception of what tourism activities are. The comparison of the islands shows that Krapanj has a higher proportion of households with some income from tourism (56.0%) than Zlarin (35.0%). However, there are more households on Zlarin that are highly dependent on tourism for more than half of their income: 12.6%, compared to 9.9% on Krapanj (Fig. 2). Thus, the population of Krapanj is generally more tourism-orientated, but households and individuals are less dependent on tourism than on Zlarin. As Krapanj is close to the coast, many of the respondents stay longer on the mainland throughout the year or commute daily

u ne-turističkim djelatnostima (među ostalim i u obližnjem Šibeniku). *Malo je onih koji na Krapanju provode cijelu godinu, možda stotinjak ljudi. Oni svoju zaradu uglavnom ostvaruju u nekoliko mjeseci sezone i tvrde da od toga mogu preživjeti godinu* (Intervju Krapanj, 2020).

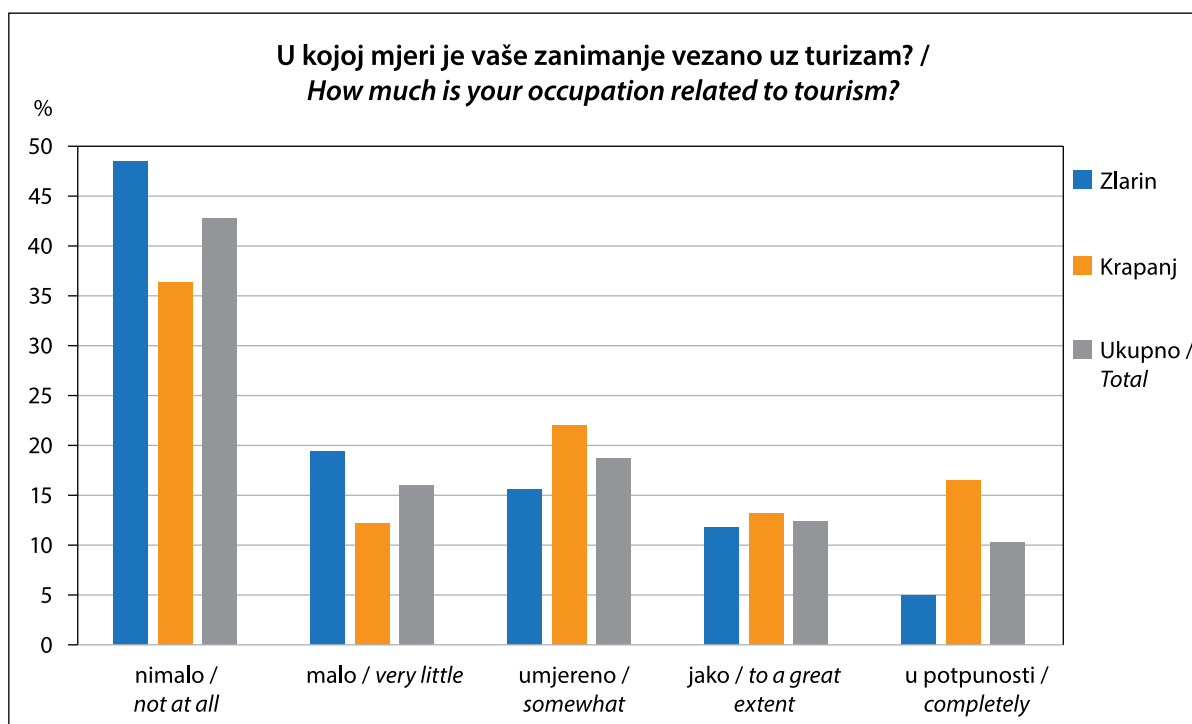
Turizam na otocima, naglašenije nego na obali, ima izrazito sezonski karakter odvijanja, pri čemu se najveći dio aktivnosti i prihoda ostvaruje u srpnju i kolovozu. Stoga je čak 90,3 % ispitanika (koji se bave turizmom) navelo da prihode od turizma ostvaruju isključivo u ljetnim mjesecima, što otežava postizanje pune zaposlenosti i ostvarivanje egzistencije isključivo turizmom. Ipak, visoku sezonalnost turizma, prema mišljenju ispitanika, djelomično generiraju i sami otočani: *Moglo bi se privući puno više turista te produljiti turističku sezonu, međutim problem je što većina svoja vrata zatvara već početkom ili polovicom rujna, iako interes postoji* (Intervju Krapanj, 2020).

Nasuprot uvriježenom mišljenju, vrlo mali udio ispitanika (8 osoba ili 12,9 % od onih koji se bave turizmom) je zbog turizma napustio djelatnost kojom su se ranije bavili (ribarstvo i uslužne djelatnosti). Ostali se turizmom bave uz drugu primarnu djelatnost ili su se turizmom bavili i ranije. Naime, turizam u ovom području, kao i na većem dijelu

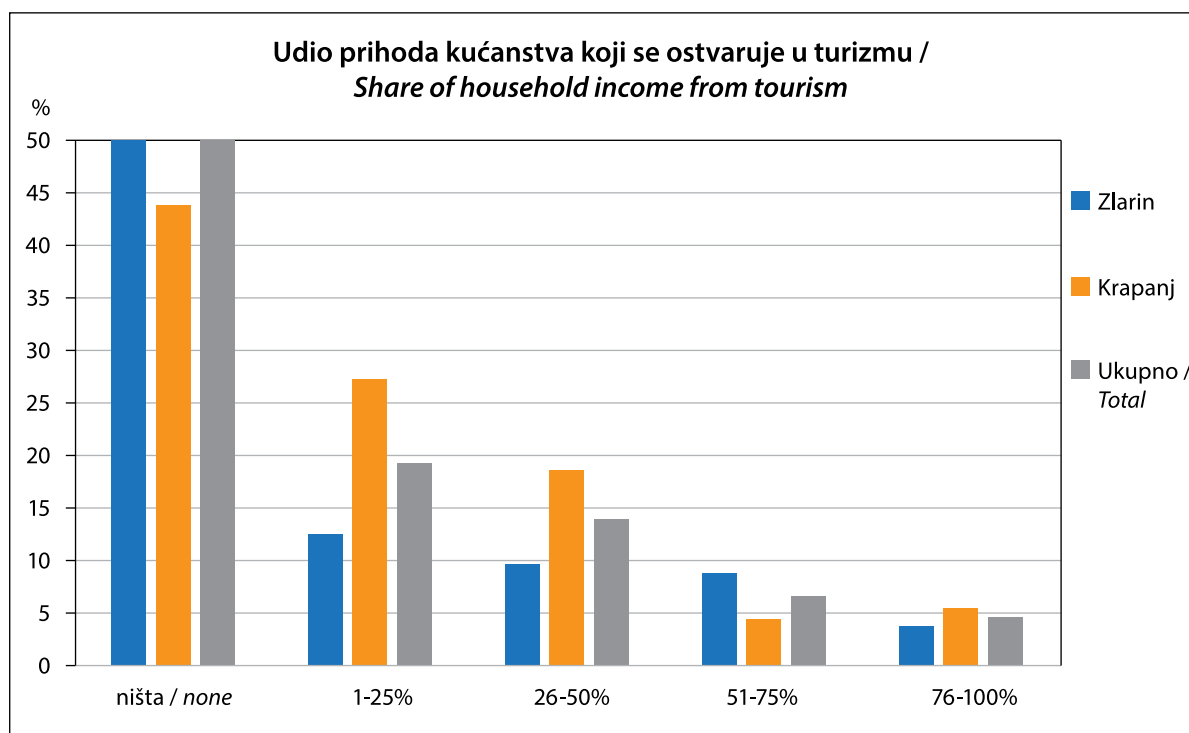
to work on the mainland and often claim to work in non-tourist businesses (also in nearby Šibenik). *There are only a few people who live on Krapanj all year round, perhaps a hundred. They usually earn their income in a few months during the season and claim they can survive the whole year* (Interview on Krapanj, 2020).

Tourism on the islands has a pronounced seasonal character, more so than on the mainland, and most activities and income generation take place in July and August. Therefore, 90.3% of respondents (who work in tourism) earn their income from tourism exclusively in the summer months, which makes it difficult to achieve full employment and a livelihood solely from tourism. According to the interviewees, however, the seasonality is partly generated by the islanders themselves: *Many more tourists could be attracted to extend the tourist season, but the problem is that most renters close their doors at the beginning or middle of September, even though tourists are still interested in visiting the islands* (Interview on Krapanj, 2020).

Contrary to the general perception, very few (8 respondents or 12.9% of those working in tourism) have given up their previous activity (fishing or services) in favour of tourism. Others work in tourism alongside another predominant activity or

SLIKA 1. Povezanost zanimanja ispitanika s turizmom
FIGURE 1 Relation of respondents' occupation to tourism

SLIKA 2. Udio prihoda kućanstva ispitanika koji se ostvaruje u turizmu
FIGURE 2 Share of household income from tourism

hrvatskoga otočja intenzivnije se počeo razvijati od 1960-ih pa su tradicionalne djelatnosti, poput poljoprivrede, ribarstva i spužvarstva, ustupile mjesto turizmu znatno ranije nego što je trenutačno aktivno stanovništvo ušlo u svoju aktivnu dob, a tek manji dio stanovnika se još uvijek bavi njima uz turizam.

Prostorni učinci turizma

Percepcija prostornih učinaka turizma ispitana je na dva načina – s pomoću Likertove skale koji se odnose na odabrane učinke turizma i s pomoću otvorenog pitanja u kojem su ispitanici trebali navesti tri najvažnija pozitivna i negativna učinka turizma.

Stavovi o okolišnim učincima turizma dobiveni su s pomoću pitanja o tri najčešća aspekta – zagađenju, buci i izgledu naselja (Tab. 4.). Pokazalo se da ispitanici snažnije doživljavaju jedino onečišćenje (prosjeak 3,3; i to znatno više na Zlarinu s 3,5 u odnosu na Krapanj s 3,0), dok povećanje buke i promjenu izgleda naselja doživljavaju znatno manje (prosjeak 2,7 za oba elementa). Bitno je napomenuti da je kod onečišćenja prosječna ocjena posljedica velikog broja potpuno oprečnih odgovora, pri čemu dio ispitanika to izrazito vidi kao

were previously also active in tourism. As on most Croatian islands, tourism began to develop in this area in the 1960s, so traditional activities such as agriculture, fishing and sea sponge collecting gave way to tourism long before the active population reached adulthood, and only a few inhabitants still work in these activities alongside tourism.

Spatial impacts of tourism

Perceptions of the spatial impacts of tourism were analysed in two ways; using Likert scale questions on selected impacts of tourism and an open-ended question aimed at listing the three most important positive and negative impacts of tourism.

Attitudes towards environmental impacts related to pollution, noise and the character of settlements were explored (Tab. 4). The study revealed that respondents only perceive pollution more strongly (average score 3.3; significantly higher in Zlarin with 3.5 than in Krapanj with 3.0), while the increase in noise and the change in character are perceived significantly less (2.7 for both elements). It is worth noting that the average rating of pollution is the result of completely opposite answers, as one part of the respondents see it as a problem, while the other part do not agree with it. The low-

problem, a drugi dio ispitanika s tim se ne slaže. Manja svijest o fizionomijskoj transformaciji otoka, unatoč činjenici da su turizam i vikendaštvo glavni faktori otočne transformacije, može se tumačiti u kontekstu šireg prostora Dalmacije. Naime, promatrani otoci fizionomski su ipak manje transformirani od susjednih obalnih naselja (Brodarica, Primošten, Vodice), a uz to je moguće da su stanovnici već naviknuti na tu transformaciju otprije i toleriraju je zbog pozitivnih ekonomskih učinaka turizma.

Sociokulturni učinci turizma ispitani su s pomoću pitanja vezanih uz smanjenje osjećaja povezanosti unutar zajednice tijekom boravka turista na otoku, izumiranje tradicije i kulturnih običaja te smanjenje osjećaja sigurnosti. Najveći dio ispitanika smatra da turizam nije utjecao na te elemente. Ne samo da ispitanici uglavnom smatraju da turizam utječe na smanjenje povezanosti unutar zajednice (prosjeak 2,2), nego, štoviše, dio ispitanika smatra da tijekom kulturnih manifestacija ljeti lokalno stanovništvo ostvaruje bolju povezanost unutar zajednice, ulazi u interakciju sa svojim gostima, razmjenjuje iskustva i stvara prijateljstva. Zbog toga se ne osjećaju nesigurno u prisutnosti većeg broja turista (prosjeak 1,8), a manjina koja

er awareness of the physiognomic change of the islands, although tourism and second homes are the main drivers of transformation on the islands, can be explained in the broader context of Dalmatia. The studied islands are still less transformed than the neighbouring coastal settlements (Brodarica, Primošten, Vodice), and the local population may have already got used to it and tolerate it due to the accruing economic benefits.

Responses on the socio-cultural impact of tourism were related to the feeling of community attachment during the tourists' stay, the disappearance of traditions and cultural customs and the decreasing sense of security. Most respondents believe that tourism has no impact on these elements. Not only does tourism not reduce the sense of community attachment (average score 2.2), but some respondents argue that the local population has better relationships owing to tourism, interacts with their guests, shares experiences and makes friends during the cultural events in summer. For this reason, they do not feel unsafe when there are many tourists on the islands (average 1.8), and the minority that do are used to the way of life on the islands, where all the inhabitants and second home owners know each other, the turnover of people

TABLICA 4. *Percepcija odabranih učinaka turizma na Zlarinu i Krapnju*
TABLE 4 *Perception of selected impacts of tourism on Zlarin and Krapanj*

Izjava / Statement	Zlarin	Krapanj	Ukupno /Total
Turisti utječu na zagađenje otočnog okoliša. Tourists have an impact on environmental pollution on the island.	3,5	3,0	3,3
Turisti stvaraju previše buke. Tourists make too much noise.	2,7	2,7	2,7
Zbog turizma izmijenjen je izgled otoka/naselja. Character of the island/settlement has been changed due to tourism.	2,7	2,6	2,6
Za vrijeme boravka turista smanjuje se osjećaj povezanosti unutar zajednice. Sense of attachment in the community diminishes during the stay of tourists.	2,3	2,2	2,2
Zbog turizma su izumrli tradicija i kulturni običaji otoka. Tradition and cultural practices have disappeared due to tourism.	1,6	1,9	1,7
Osjećam se nesigurno zbog sve većeg broja turista na otoku. I feel insecure because of a higher number of tourists on the island.	1,8	1,8	1,8
Turizam je utjecao na bolju prometnu povezanost otoka s kopnom. Tourism influenced better transport connections of the island with mainland.	2,8	3,7	3,2
Turizam je pogodio boljem (dnevnom) rasporedu brodskih linija. Tourism encouraged better (daily) schedule of boat services.	2,9	3,8	3,3

Napomena: Stupanj slaganja s tvrdnjama: (1) nimalo se ne slažem, (2) uglavnom se ne slažem, (3) ne znam/svejedno mi je, (4) uglavnom se slažem, (5) u potpunosti se slažem / Note: The degree of agreement with the statements: (1) do not agree at all, (2) mostly disagree, (3) I don't know/don't care, (3) mostly agree, (5) totally agree

ipak osjeća nesigurnost, naviknula je na otočni način života gdje se svi stanovnici i vikendaši međusobno poznaju, mala je fluktuacija ljudi, ne zaključavaju se kuće itd. Izumiranje tradicije i kulturnih običaja ne doživljava se kao posljedica turizma (prosjek 1,7), s jedne strane zato što je turizam potisnuo tradicionalne djelatnosti još u prethodnim generacijama, a sadašnja generacija živi gotovo isključivo s turizmom, a s druge strane zato što se tradicija i kulturni običaji nastoje oživjeti radi turizma kroz lokalne manifestacije temeljene na baštini (npr. obrada nakita od koralja i otvaranje muzeja na Zlarinu).

Percepcija ekonomskih učinaka turizma ispitana je s pomoću tri pitanja na temelju Likertove skale (tab. 4. i 5.) i jednog pitanja otvorenog tipa (Tab. 6.). Na oba otoka ispitanici se uglavnom slažu da je turizam doveo do porasta cijena (prosjek 3,7), što je posljedica sezonskog povećanja cijena radi turista i rasta cijena nekretnina. Uglavnom ne smatraju da je turizam pridonio razvoju opskrbe – ni u trgovini prehrambenim namirnicama (prosjek 2,7), a još manje u trgovini ostalim proizvodima (2,3). S obzirom na to da na oba otoka postoji tek nekoliko prodavaonica prehrambenih namirnica s višim cijenama, svu ostalu opskrbu lokalno stanovništvo prisiljeno je obavljati na kopnu.

Uz navedene učinke ispitana je percepcija ispitanika o tome u kojoj je mjeri turizam pridonio razvoju funkcija na otocima (prijevozu, obrazovanju, zdravstvu, sigurnosti te poštanskim i financijskim uslugama). Utjecaj turizma na bolju prometnu

is low, the houses are not locked, etc. The disappearance of traditions and cultural events is not perceived as an impact of tourism (average score 1.7). This is partly because tourism has already displaced traditional activities in previous generations and the current generation lives almost exclusively from tourism, and partly because a lot of effort is being made to revive traditions and cultural events for tourism, with local events based on cultural heritage (e.g., making jewellery from coral and opening a museum on Zlarin).

The perception of the economic impacts of tourism was examined using three Likert-scale questions (Tab. 4 and 5) and one open question (Tab. 6). Respondents on both islands largely agree that tourism has caused a price increase (average score 3.7), which is due to the seasonal price increase caused by tourism and property price inflation. The majority disagree that tourism has improved services – both in terms of grocery shops (average score 2.7) and even more so in other businesses (2.3). As there are only a few grocery shops with higher prices on the islands, locals are forced to do the rest of their shopping on the mainland.

The survey also analysed respondents' perceptions of the contribution of tourism to the development of services (transport, education, healthcare, security, postal and financial services). The impact of tourism on better transport connections and the improvement of the (daily) timetable of boat trips is perceived differently among the islands. Respondents on Zlarin are mostly indifferent to both aspects (the average score is 2.8 for the former and 2.9 for

TABLICA 5. *Percepcija razvoja funkcija pod utjecajem turizma na Zlarinu i Krapnju*
TABLE 5 *Perception of development of services due to tourism on Zlarin and Krapanj*

Funkcija / Service	Zlarin	Krapanj	Ukupno /Total
Osnovno obrazovanje / Primary education	1,4	1,5	1,5
Liječnička skrb / Health care	1,7	1,8	1,7
Opskrba lijekovima / Supply of medicines	1,5	1,5	1,5
Policijska zaštita / Police protection	2,3	2,1	2,2
Poštanske usluge / Postal services	2,1	1,4	1,8
Financijske usluge / Financial services	2,2	1,9	2,1
Trgovina prehrambenim proizvodima / Grocery stores	2,7	2,7	2,7
Trgovina ostalim proizvodima / Other stores	2,3	1,9	2,1

Napomena: Vrijednosti predstavljaju prosjek odgovora na pitanje koliko je turizam utjecao na svaku od ponuđenih funkcija: (1) nimalo, (2) malo, (3) srednje, (4) jako, (5) u potpunosti / Note: The values represent the average responses to the questions on the extent to which tourism affects the individual services proposed: (1) not at all, (2) a little, (3) moderately, (4) very much, (5) completely.

povezanost i poboljšanje (dnevnog) rasporeda pomorskih linija različito se percipira na promatranim otocima. Na Zlarinu su ispitanici uglavnom indiferentni po pitanju oba aspekta (prosjeck za prvi je 2,8, a za drugi 2,9), što se može objasniti činjenicom da je ljeti dodan tek manji broj brodskih linija pa se ne vidi veliki pomak u odnosu na ostatak godine. S druge strane, na Krapnju je brodovima jače povećana frekvencija, posebno kasno navečer, nedjeljom i blagdanima, a uz to plovi pomorski taksi, pa je učinak povećanja prometne povezanosti i pomorskih linija znatno veći (prosjeck 3,7 i 3,8).

Za razliku od prometa, ispitanici uglavnom ne smatraju da je turizam utjecao na razvoj funkcije obrazovanja (prosjeck 1,5), liječničke skrbi (1,7) i opskrbe lijekovima (1,5). Naime, funkcija obrazovanja odvija se neovisno o turizmu, na otoku nisu prisutni dodatni liječnički timovi ljeti (ali je tijekom cijele godine visoka pripravnost za slučaj hitne pomoći s kopna) te ne postoji ljekarna na otoku. Malo je veći percipirani utjecaj turizma na policijsku zaštitu (prosjeck 2,2) koja je povećana tijekom sezone, kada policija češće obilazi oba otoka i kontrolira pomorski promet radi zaštite kupaca. Poštanske usluge odvijaju se neovisno o turizmu, a izuzev bankomata koji je prije nekoliko godina postavljen na oba otoka, financijske usluge na otocima ne postoje. Iako je postavljanje bankomata olakšalo život lokalnom stanovništvu i turistima, jer je u vrijeme anketnog istraživanja tek na rijetkim mjestima bilo moguće kartično plaćanje, ispitanici to uglavnom nisu povezali s turizmom (prosjeck 2,1). Iako je percipirani utjecaj turizma na razvoj funkcija vrlo malen, vjerojatno je da je turizam ipak imao određenu ulogu u održavanju postojećih funkcija.

Posljednja dva pitanja vezana uz prostorne učinke turizma zahtijevala su od ispitanika da navedu po tri najvažnija pozitivna i negativna učinka turizma na svojem otoku. Odgovori su razvrstani i prikazani prema frekvenciji pojavljivanja, pri čemu su ispitanici na Zlarinu davali puno raznovrsnije odgovore od ispitanika na Krapnju. Očekivano, najvažniji pozitivni učinak turizma na oba otoka predstavljaju prihodi od turizma (za 51 % ispitanika na Zlarinu i 44 % na Krapnju). Na drugom mjestu na Zlarinu su nova radna mjesta (37 % is-

the latter), which could be related to the fact that there are only a few additional boat trips in summer, which do not differ significantly from the rest of the year. On the other hand, there are many more boat trips to and from Krapanj in summer, especially in the late evening hours, on Sundays and public holidays, and a boat taxi, which amplifies the availability of transport connections (3.7 and 3.8).

In contrast to transport, most respondents think tourism has no influence on the development of education (average 1.5), healthcare (1.7) and the supply of medicines (1.5). This is because education does not depend on tourism, the islands do not have additional medical teams in the summer (but there is a high availability of medical teams on the mainland for emergencies) and there are no pharmacies. A slightly higher perceived impact of tourism on police protection (mean score 2.2) is due to the higher police presence during the season, when police visit both islands more frequently and control maritime traffic to protect swimmers. Postal services are independent of tourism and there are no financial services on the islands except for ATMs, which were installed a few years ago. Although ATMs have made it easier for both residents and tourists to stay on the islands, as only a few places accepted card payments at the time of the survey, most respondents did not see this as an impact of tourism (mean 2.1). Although the impact of tourism on services is considered to be small, it has probably played some role in maintaining the existing services.

In the last two questions on the spatial impacts of tourism, respondents were asked to list the three most important positive and negative impacts of tourism on their islands. The answers were grouped and analysed by frequency, with respondents on Zlarin giving a much more diverse range of answers than those on Krapanj. As expected, the most important positive (economic) impact of tourism on both islands is the income effect (as declared by 51% of respondents from Zlarin and 44% from Krapanj). In second place on Zlarin are new jobs (37% of respondents), as slightly higher mass tourism enables basic or additional jobs, while on Krapanj only a few mentioned this. Other economic benefits of tourism mentioned were the promotion of the islands as tourist destinations,

TABLICA 6. Najvažniji percipirani pozitivni i negativni učinci turizma na Zlarinu i Krapnju
TABLE 6 The most important perceived positive and negative impacts of tourism on Zlarin and Krapanj

POZITIVNI UČINCI TURIZMA / POSITIVE IMPACTS OF TOURISM	
Zlarin	Krapanj
Prihodi od turizma / income from tourism	Prihodi od turizma / income from tourism
Nova radna mjesta / new working places	Obogaćen društveni život / better social life
Promocija otoka kao turističke destinacije / promotion of the island as a destination	Uređenje objekata i infrastrukture / development of objects and infrastructure
Novi projekti / new projects	Bolja povezanost s kopnom / better connections with mainland
Bolja povezanost s kopnom / better connections with mainland	Otvaranje novih objekata / opening new objects
Veći broj brodskih linija / more boat trips	Nova radna mjesta / new working places
Otvaranje novih ugostiteljskih objekata / opening new bars and restaurants	Promocija otoka kao turističke destinacije / promotion of the island as a destination
Raznovrsna gastronomska ponuda / diverse gastronomic supply	Ponuda u trgovini / supply in the grocery store
Raznovrsnija kulturna ponuda / diverse cultural supply	Bolja policijska zaštita / better police protection
Atmosfera potaknuta većim brojem (mladih) ljudi / Atmosphere due to more (young) people	Atmosfera potaknuta većim brojem (mladih) ljudi / atmosphere due to more (young) people
Razmjena iskustava / cultural exchange	Razmjena iskustava / cultural exchange
Uređenje infrastrukture / development of infrastructure	Oživljavanje tradicije otoka / reviving tradition on the island
Uređenje starih kuća / reconstruction of old houses	Podizanje svijesti o zaštiti okoliša / increase of environmental awareness
	Češći odvoz smeća / more frequent waste disposal
NEGATIVNI UČINCI TURIZMA / NEGATIVE IMPACTS OF TOURISM	
Zlarin	Krapanj
Zagađenje okoliša, odnosno kopna i mora / pollution of environment, land and sea	Povećana količina smeća na kopnu i u moru / increased amount of waste on land and in the sea
Gužve (u trgovini, u pošti, na brodu) / crowds (in shops, in post office, on boat)	Gužva i preveliko opterećenje infrastrukture / crowds and excessive pressure on infrastructure
Povećana buka / increased noise	Povećanje cijena usluga i proizvoda / increase in prices of services and products
Povećanje cijena usluga i proizvoda / increase in prices of services and products	Povećana buka / increased noise
Mijenjanje otočne fizionomije gradnjom vikendica / change in character due to second home construction	Bespravna gradnja kojom se narušava fizionomija otoka / illegal construction degrades island character
Preveliko opterećenje za infrastrukturu otoka / oversized pressure on island infrastructure	Gubitak otočnog identiteta / loss of island identity
Povećana količina malih električnih vozila / increased number of small electric vehicles	Nema negativnih učinaka / no negative impacts
Podređivanje ostalih djelatnosti turizmu / subordination of non-tourism activities	
Neadekvatno ponašanje turista (opijanje, krađe, nepoštivanje) / inadequate tourist behaviour (drinking, stealing, disrespect)	
Preveliki kontrast između života na otoku ljeti i zimi / too large contrast between living on the island in summer and in winter	
Nema negativnih učinaka / no negative impacts	

pitanika), gdje nešto masovniji turizam omogućuje osnovno ili dopunsko zaposlenje, dok je na Krapnju to spomenula tek nekolicina ispitanika. Ostali pozitivni ekonomski učinci turizma koji se javljaju su promocija otoka kao turističke destinacije, novi projekti (na Zlarinu) i bolja ponuda u trgovini (na Krapnju) (Tab. 6.).

Na drugom mjestu po zastupljenosti navode se pozitivni sociokulturni učinci turizma. Na Krapnju je drugi po broju odgovora obogaćen društveni život (događanja i druženja) koji navodi čak 42 % ispitanika, a uz to ispitanici na oba otoka navode bolju atmosferu zbog većeg broja ljudi, raznovrsnu kulturnu ponudu vezanu uz otočne manifestacije te razmjenu iskustava i upoznavanje drugih ljudi. Pozitivni okolišni učinci na trećem su mjestu po zastupljenosti odgovora, i to pogotovo uređenje otoka (koje podrazumijeva starije objekte i infrastrukturu) na Krapnju s 38 % odgovora, ali i na Zlarinu u manjem obujmu. Od ostalih odgovora ispitanici navode još i bolju prometnu povezanost i otvaranje novih ugostiteljskih objekata te bolju policijsku zaštitu (posebno na Krapnju). Jedan ispitanik sumirao je odgovore da turizam omogućuje svakom stanovniku da ostvari dodatna primanja u relativno kratkom roku u mjestu u kojem živi (referirajući se na lokalne obrte, trgovinu, ugostiteljstvo i iznajmljivanje smještaja). Ipak, treba napomenuti da određeni dio ispitanika uopće ne vidi pozitivne učinke turizma (6,8 % na Zlarinu i 7,7 % na Krapnju).

Na prvom mjestu po negativnim učincima turizma očekivano se navode okolišni učinci. Većina na oba otoka upućuje na onečišćenje okoliša (otpadom) na kopnu i moru (73 % ispitanika na Zlarinu i 63 % na Krapnju), što potvrđuju i prethodno analizirani odgovori (Tab. 6.). Na drugom su mjestu gužve izazvane turizmom i preveliko opterećenje neadekvatne otočne infrastrukture (35 % ispitanika na oba otoka). Većem broju ispitanika smeta buka (21 % na Zlarinu i 11 % na Krapnju) te promjena otočne fizionomije putem bespravne i prekomjerne vikendaško-turističke izgradnje.

Jedini negativni ekonomski učinak turizma je povećanje cijena usluga i proizvoda (19 % ispitanika na Krapnju i 16 % na Zlarinu). Negativne sociokulturne učinke spominju tek malobrojni

new projects (on Zlarin) and better range of goods for sale in grocery shops (on Krapanj) (Tab. 6).

The second most frequent answers refer to the positive socio-cultural impacts of tourism. It particularly applies to a richer social life on Krapanj (events and social interaction), mentioned by as many as 42%; while respondents on both islands also mention a better ambience due to more people, a diverse cultural offer in connection with events on the islands, exchange of experiences and meeting new people. Positive environmental impacts are in the third place and relate mainly to the redevelopment of settlements (including old houses and infrastructure), especially on Krapanj (38% of respondents) and to a lesser extent on Zlarin. Other answers refer to better transport connections, the opening of new bars and restaurants and better police protection (especially in Krapanj). One of the interviewees summarised the positive impacts by saying that tourism enables every resident to earn additional income in their place of residence in a relatively short period of time (especially in the areas of local crafts, trade, hospitality and accommodation rental). However, it is worth noting that some respondents do not see any positive impacts of tourism (6.8% on Zlarin and 7.7% on Krapanj).

Environmental problems are cited as the main negative impact of tourism. Most respondents on both islands point to pollution of land and sea (by waste) (73% on Zlarin and 63% on Krapanj), which is confirmed by the previously analysed responses (Tab. 6). This is followed by the crowds caused by tourism and the excessive burden of the islands' inadequate infrastructure (35% of respondents on both islands). Many are bothered by the noise (21% on Zlarin and 11% on Krapanj) and the change in the character of the islands due to the illegal and oversized construction of second homes and tourist accommodation.

The only negative economic impact of tourism is the increase in prices for services and products (19% of respondents on Krapanj and 16% on Zlarin). Negative socio-cultural impacts are mentioned by only a few respondents. They refer to rude behaviour of tourists (alcohol consumption, petty thefts, disrespect towards locals), big differences between life on the island in summer and winter (on Zlarin) and the loss of island identity on Krapanj. It is

ispitanici, i to nekulturno ponašanje turista (opijanje, krađe, nepoštovanje lokalnog stanovništva), te preveliki kontrast između života na otoku ljeti i zimi (na Zlarinu) i gubitak otočnog identiteta na Krapnju. Važno je napomenuti da 27 % ispitanika na Krapnju i 8 % na Zlarinu smatra da turizam ne izaziva nikakve negativne učinke, a razlika u broju odgovora posljedica je različitog stupnja razvoja turizma, iako je on na oba otoka neusporedivo manji nego na kopnu.

Na pitanje da ocijene ukupni učinak turizma na otok, ispitanici na oba otoka smatraju da turizam ima pretežno povoljan učinak (prosjeak odgovora 3,6 na Zlarinu i 3,7 na Krapnju). Pritom čak 62,1 % ispitanika na Zlarinu i 70,3 % na Krapnju smatra da turizam ima povoljan ili izrazito povoljan učinak, a samo 7,8 % na Zlarinu i 4,4 % na Krapnju vidi pretežno negativni učinak. Takva struktura odgovora posljedica je pozitivnih ekonomskih učinaka, gdje je turizam jedina ili glavna ekonomska aktivnost o kojoj ovisi velik broj stanovnika i bez koje bi egzistencija na otoku bila teško ostvariva. Zbog toga su ispitanici tolerantniji prema negativnih okolišnim učincima turizma koji su uglavnom ograničeni samo na ljetnu turističku sezonu, ali time i naglašeniji zbog kontrasta prema zimskom mrtvilu.

Kvaliteta života i budući razvoj turizma

Posljednja skupina pitanja ispitala je stavove o kvaliteti otočnog života (i doprinosu turizma), potencijalnom doseljavanju turista kao rezidenata i viziji budućeg razvoja turizma općenito. Trenutačna kvaliteta života ocijenjena je kao srednja na oba otoka (prosjeak 3,1) te zapravo manji dio ispitanika smatra da je turizam pridonio poboljšanju kvalitete njihova života (prosjeak 2,7). Takva struktura odgovora u skladu je sa svijesti ispitanika o pozitivnim i, posebno, negativnim učincima turizma te shvaćanjem da od turizma ne mogu očekivati rješavanje svih svojih problema.

Od ispitanika se očekivalo da se izjasne podržavaju li trajno doseljavanje međunarodnih i domaćih turista na otoke. Doseljavanju su općenito skloniji ispitanici na Zlarinu, gdje ih 68 % podržava doseljavanje stranih turista, a čak 79,6 % doseljavanje

important to emphasise that 27% of respondents on Krapanj and 8% on Zlarin believe that tourism has no negative impact. A different number of respondents on each island reflects the different level of tourism development, even though it is significantly lower than on the mainland.

When asked to rate the overall impact of tourism, respondents on both islands were overwhelmingly positive (average score of 3.6 on Zlarin and 3.7 on Krapanj). As many as 62.1% of respondents on Zlarin and 70.3% on Krapanj consider the effects of tourism to be favourable or mostly favourable, and only 7.8% on Zlarin and 4.4% on Krapanj see negative effects of tourism. This structure of responses is a consequence of the positive economic impact of tourism as the only or dominant economic activity on which many inhabitants depend and without which existence on the islands would hardly be possible. Therefore, respondents are more tolerant of the negative environmental impacts of tourism, which are mainly limited to the summer season, and also emphasise more strongly the contrast with winter tranquillity.

Quality of life and future development of tourism

The last group of questions dealt with the attitude towards the quality of life on the islands (and the contribution of tourism), the potential influx of tourists as residents and the vision of the future development of tourism. The actual quality of life was rated as average on both islands (score 3.1) and a lower proportion of respondents saw the improvement in their quality of life as a result of tourism (score 2.7). This pattern of responses goes hand in hand with the fact that respondents are aware of the positive and especially the negative impacts of tourism and recognise that they cannot expect tourism to solve all their problems.

Respondents were also asked to express their views on supporting a permanent influx of international and domestic tourists to the islands. Visits are generally more supported on Zlarin, where 68.0% of respondents would attract foreign tourists to the island and 79.6% would support the arrival of domestic tourists (The corresponding percentages on Krapanj are 48.4% and 69.2% respectively). The main rea-

domaćih turista (na Krapnju odgovarajući udjeli iznose 48,4 % i 69,2 %). Glavni razlozi zbog kojih podržavaju doseljavanje je porast broja stanovnika (radi sprječavanja depopulacije i izumiranja), naseľjavanje praznih kuća i kulturna razmjena (s inozemnim doseljenicima). Ipak, određen dio ispitanika ne podržava doseljavanje – na Zlarinu se doseljavanju međunarodnih turista protivi 20,4 % ispitanika, a domaćih 9,7 %, dok na Krapnju ti postoci iznose 27,5 % i 15,4 %. Svoje odgovore argumentiraju drukčijim mentalitetom i kulturom doseljenika, nepoštovanjem otočana i njihovih običaja te potencijalnim gubitkom autohtonosti otoka.

U skladu s navedenim i visokim stupnjem ovisnosti o turizmu, ispitanici u vrlo visokom postotku podržavaju daljnji razvoj turizma (prosjeak 4,1) i imaju pozitivan stav prema povoljnim učincima turizma u budućnosti (3,5). Štoviše, lokalno stanovništvo aktivno je uključeno u uređivanje otoka radi unaprjeđenja njegove turističke atraktivnosti. *Važan faktor je motivacija lokalnog stanovništva koje sudjelovanjem na radnim akcijama pridonose uređenju mjesta, plaža i javnih površina pred turističku sezonu* (Intervju Zlarin, 2020). Ispitanici uglavnom smatraju da će se uloga turizma u budućnosti povećavati (prosjeak 3,8) i da će prihodi od turizma rasti (3,7). Ipak, svjesni visoke sezonalnosti i monokulture ljetnog odmorišnog turizma, prevladava visok stupanj slaganja da je potrebno razviti dodatne oblike turizma (prosjeak 4,0) i produljiti turističku sezonu (prosjeak 4,0) (Tab. 7.).

sons for the higher support are population growth (to stop depopulation and extinction), inhabiting empty houses and cultural exchange (with foreign tourists). However, a certain proportion of respondents do not support this idea: 20.4% of respondents on Zlarin oppose the visits of foreign tourists and 9.7% oppose the visits of domestic tourists, while in Krapanj these proportions are 27.5% and 15.4% respectively. They justify their answers with the different mentality and culture of the newcomers, disrespect for the islanders and the possible loss of the autochthonous character of the islands.

According to the previously analysed answers and the high dependence on tourism, the respondents are highly in favour of the further development of tourism (average score 4.1) and have a positive attitude towards the benefits of tourism in the future (3.5). In addition, the local population actively participates in cleaning and landscaping the island to increase its attractiveness: *A very important factor is the motivation of the locals, who participate in various activities to prepare the settlement, beaches and public areas before the tourist season* (Interview on Zlarin, 2020). Most of them believe that the role of tourism will increase in the future (3.8) and that income from tourism will increase (3.7). However, given the strong seasonality and monoculture of coastal tourism, the majority of respondents agree that it is necessary to develop additional types of tourism (average 4.0) and extend the tourist season (4.0) (Tab. 7).

TABLICA 7. Stavovi prema razvoju turizma na Zlarinu i Krapnju u budućnosti

TABLE 7 Attitudes towards tourism development on Zlarin and Krapanj in the future

Izjava / Statement	Zlarin	Krapanj	Ukupno /Total
Uloga i važnost turizma će rasti. Role and importance of tourism will grow.	3,8	3,8	3,8
Povećat će se prihodi od turizma. Income from tourism will increase.	3,7	3,8	3,7
Turizam će imati sve povoljniji učinak na otok. Tourism will have a better impact on the island.	3,4	3,6	3,5
Treba razviti dodatne oblike turizma. Additional types of tourism should be developed.	3,9	4,1	4,0
Treba produljiti turističku sezonu. Tourist season should be prolonged.	4,0	4,0	4,0
Podržavam daljnji razvoj turizma na otoku. I support further development of tourism on the island.	4,1	4,2	4,1

Napomena: Stupanj slaganja s tvrdnjama: (1) nimalo se ne slažem, (2) uglavnom se ne slažem, (3) ne znam/svejedno mi je, (4) uglavnom se slažem, (5) u potpunosti se slažem / Note: The degree of agreement with the statements: (1) do not agree at all, (2) mostly disagree, (3) I don't know/don't care, (3) mostly agree, (5) totally agree

RASPRAVA I ZAKLJUČAK

Istraživanje je pokazalo da se na otocima Zlarinu i Krapnju razvija turizam manjeg opsega, karakterističan za većinu malih hrvatskih otoka (Brkić Vejmelka & Pejdo, 2008; Faričić & Mikuličić, 2010; Šulc & Zlatić, 2014). Dominantni ljetni odmorišni turizam temeljen na klasičnom turističkom proizvodu *sunce i more* na Zlarinu se nadopunjuje nautičkim turizmom, no još uvijek nedostaje snažniji razvoj selektivnih oblika turizma u okviru složenijega otočnog turističkog proizvoda (Brkić Vejmelka & Pejdo, 2008; Đogić & Cerjak, 2015; Faričić & Mikuličić, 2010; Grofelnik, 2012).

Za razliku od drugih malih sredozemnih otoka, posebno otočnih država, koje su planski ulagale velika financijska sredstva u razvoj turizma i njegovo pretvaranje u dominantnu gospodarsku djelatnost (Akis i sur., 1996; Chapman & Speake, 2011; Ioannides, 2001; Pulina & Biagi, 2006), promatrani jadranski otoci imali su pretežno endogeni i spontani razvoj turizma, vođen naporima i ulaganjima lokalnog stanovništva (Faričić & Mikuličić, 2010; Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013). Unatoč relativno malim receptivnim kapacitetima, pretežno u privatnom smještaju, te malom obujmu turističkih dolazaka i noćenja, društveno-gospodarska važnost turizma iznimno je velika zbog nedovoljne razvijenosti ostalih gospodarskih djelatnosti na otocima (Ioannides, 2001; Kordej-De Villa & Starc, 2020; Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013). Iako većina lokalnog stanovništva primarno radi i zarađuje u drugim gospodarskim djelatnostima, često i na kopnu, značajnom dijelu turizam predstavlja dopunski izvor prihoda (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013) te njegove ekonomske učinke percipiraju vrlo pozitivno. Također, imaju relativno velika očekivanja od turizma, no svjesni su porasta ovisnosti o turizmu i činjenice da turizam ne može riješiti sve otočne probleme.

Kao osnovni razlog diskrepancije između pozitivne percepcije turizma, s jedne strane, i relativno malog broja zaposlenih u turizmu, s druge strane, predstavlja činjenica da je turizam na Zlarinu i Krapnju visoko sezonska aktivnost

DISCUSSION AND CONCLUSION

This study suggests that the islands of Zlarin and Krapanj have developed tourism to a lesser extent than the adjoining Croatian mainland, which is characteristic of most small Croatian islands (Brkić Vejmelka & Pejdo, 2008; Faričić & Mikuličić, 2010; Šulc & Zlatić, 2014). The predominant coastal tourism, based on the classic tourist product of sun and sea, is complemented by yachting tourism on Zlarin, but there is still a lack of more intensive development of special interest tourism as part of the island's complex tourist product (Brkić Vejmelka & Pejdo, 2008; Đogić & Cerjak, 2015; Faričić & Mikuličić, 2010; Grofelnik, 2012).

In contrast to other small Mediterranean islands, and especially island states that made large planned investments in developing tourism and strengthening it as a dominant economic activity (Akis et al., 1996; Chapman & Speake, 2011; Ioannides, 2001; Pulina and Biagi, 2006), tourism on the Adriatic islands analysed has developed largely endogenously and spontaneously, led by the efforts and investments of the local population (Faričić & Mikuličić, 2010; Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013). Despite the rather low accommodation capacities, mainly in private accommodation, and the low level of tourist arrivals and overnight stays, tourism has a great socio-economic importance, as other economic activities on the islands are or have been downsized (Ioannides, 2001; Kordej-De Villa & Starc, 2020; Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013). Although the majority of the local island population is primarily employed and derives its income from other economic activities, often on the mainland, tourism remains an important additional source of income for a significant proportion of the inhabitants (Podgorelec & Klempić Bogadi, 2013). They perceive the economic impact of tourism very positively and have quite high expectations of it, but they are aware of the growing dependence on tourism and the fact that tourism cannot solve all the islands' problems.

The presumed main reason for the discrepancy between the positive perception of tourism and the rather low number of people employed in tourism is the fact that tourism on Zlarin and

koja ne omogućuje puno zaposlenje i dostatan prihod za životne potrebe većem broju stanovnika tijekom cijele godine, nego dopunu dohotka kućanstva koji se primarno ostvaruje izvan otoka i/ili u drugim djelatnostima ili mirovini (Van Roggen & Zlatić, 2013; Zlatar, 2010). Valja napomenuti da bez povećanja obujma turizma i smanjenja njegove sezonalnosti nije moguća promjena u smjeru veće zaposlenosti i prihoda od turizma, a to je vrlo teško izvedivo u okviru postojećega koncepta ljetnoga odmorišnog turizma. Povećanje obujma turizma vrlo je upitno s obzirom na sadašnji broj radno aktivnog stanovništva, a snažnije doseljavanja s kopna i veće investicije koje bi došle izvan otoka vjerojatno bi izazvale reakciju lokalnog stanovništva te time smanjile pozitivnu percepciju turizma (Kordej de Villa & Slijepčević, 2023). Nadalje, porast obujma turizma bez adekvatnog razvoja infrastrukture mogao bi ugroziti održivost turizma (Bramwell, 2003). S druge strane, smanjenje sezonalnosti teško je ostvarivo bez razvoja drugih (selektivnih) oblika turizma koji su manje osjetljivi na klimatske uvjete (toplo more) – ponajprije ruralnog i sportskog. To, međutim, nije moguće bez snažnijeg razvoja turističke ponude koja bi privukla motivirane turiste na otoke i omogućila im sadržajan boravak na otocima nekoliko dana, za što je također potrebna inicijative dijela otočana koji bi se time bavili. Stoga se pretpostavlja da će se u bližoj budućnosti nastaviti sadašnji trendovi u turizmu, bez intenzivnijeg povećanja obujma turizma.

Važno je napomenuti da se turizam na Zlarinu i Krapanju odvija u uvjetima ubrzane depopulacije (Nejašmić, 1992; 1999a; Nejašmić & Mišetić, 2006), ali i vikendaštva, u kojem sudjeluje veliki broj odseljenih stanovnika. *Puno lokalnog stanovništva umire, a njihove se kuće prodaju i pretvaraju u vikendice* (Intervju Krapanj, 2020). Tako se otoci pretvaraju u rezidencijalno-turistički prostor s vrlo visokom sezonalnošću korištenja te velikim razlikama između ljetne živosti i zimskog mrtvila. Dio ispitanika stoga s radošću dočekuje ljeto i turiste kao priliku za druženje i upoznavanje s ljudima te izuzetno pozitivno ocjenjuju socijalne učinke turizma, što nije

Krapanj is a highly seasonal activity that does not provide full employment and sufficient income to sustain a large number of inhabitants throughout the year, but is mainly limited as a supplementary source of income for households that earn their living mainly outside the island and/or in other activities or from pensions (Van Roggen & Zlatić, 2013; Zlatar, 2010). An increase in tourism employment and income from tourism will be difficult to achieve without a quantitative increase in tourism and its reduced seasonality, and all this will hardly be possible within the existing concept of coastal tourism. However, an increase in tourism is highly questionable in terms of the actual number of active population, while greater in-migration from the mainland and greater investment from abroad would likely provoke a reaction from locals and diminish the positive perception of tourism (Kordej de Villa & Slijepčević, 2023). Furthermore, an increase in tourism without adequate infrastructure development could jeopardise the sustainability of tourism (Bramwell, 2003). On the other hand, a reduction in seasonality can hardly be achieved without the development of special interest tourism, which is less dependent on the climate (warm sea), especially in rural and sports tourism. The development of these types of tourism requires a greater development of the tourism offer, which would attract motivated tourists to the islands and allow a structured stay for a few days, which must be supported by the initiative of the islanders who are involved. Therefore, we expect the current trends in tourism on both islands to continue in the near future without a major quantitative increase in tourism.

On most small and medium-sized islands in the Adriatic, tourism has developed together with accelerated depopulation (Nejašmić, 1992, 1999a; Nejašmić & Mišetić, 2006) and the phenomenon of second homes, which include many former residents who have left the island. *Many locals are dying and their houses are being sold and converted into second homes* (Interview on Krapanj, 2020). In this way, the islands are transforming into a residential and tourism area with a high seasonality of use and great differences between the liveliness in summer and the tranquillity in winter. Some of the respond-

uvijek slučaj u turističkim područjima (Šulc, 2016). Iako su Zlarin i Krapanj još uvijek pošteđeni intenzivnije prekomjerne gradnje i transformacije otočnoga krajolika, s rastom pritiska turizma, ispitanici postaju sve svjesniji njegovih negativnih okolišnih učinaka. Iako su još uvijek slabije izraženi nego na susjednom kopnu, počinju sve više smetati lokalnom stanovništvu koje doživljava otoke kao čist i očuvan životni prostor te ga takvim žele zadržati i u budućnosti (Šulc & Zlatić, 2014).

Rad je ispunio oba cilja definirana na početku; utvrđen je stupanj povezanosti lokalnih ekonomskih aktivnosti s turizmom te je istražena percepcija turizma od lokalnog stanovništva na primjeru dvaju malih sjevernodalmatinskih otoka. No na temelju rezultata ne može se donijeti jednostrani zaključak o održivosti turizma, za što je potrebno provesti detaljnije istraživanje okolišnih, sociokulturnih i ekonomskih učinaka turizma (Bramwell, 2003; Triarchi & Karamanis, 2017; Weaver, 2006).

Saznanja dobivena ovim istraživanjem mogla bi se primijeniti i na druge otoke sličnih obilježja u Hrvatskoj i na Europskom Sredozemlju, posebno na male otoke smještene u blizini kopna i/ili dobro prometno povezane sa srednjim i većim urbanim centrima na kopnu, pri čemu je važnija vremenska dostupnost centara nego fizička udaljenost (npr. brzim brodovima i trajektima). To se posebno odnosi na otočne prostore u kojima nije došlo do gradnje velikih smještajnih kapaciteta i planskog razvoja masovnog turizma, poput malih zadarskih i dubrovačkih otoka te pojedinih malih otoka u Italiji, Španjolskoj i Grčkoj. S druge strane, rezultati bi zasigurno bili potpuno drukčiji na slabije prometno povezanim otocima i/ili onima znatnije udaljenim od kopna, gdje je manje moguća redovita cirkulacija otočnog stanovništva na kopno, kao i učestaliji odlazak vikendaša na otoke (npr. južni kvarnerski otoci, vanjski zadarski otoci, Vis, Lastovo, Mljet...). Stoga se preporučuje provedba sličnog istraživanja na takvim udaljenijim i slabije povezanim otocima radi istraživanja percepcije turizma i njegovih učinaka od lokalnog stanovništva te istraživanje kvalitete života povezane s turizmom.

ents look forward to summer and tourists as an opportunity to socialise and meet people and therefore rate the social impact of tourism as very positive, which is not always the case in tourism areas (Šulc, 2016). With the increasing pressure of tourism, respondents have become more aware of the negative impacts on the environment. Although these impacts are still less present than on the neighbouring mainland, they are beginning to weigh on the local population, who see the islands as a relatively clean and preserved habitat and would like to maintain it as such (Šulc & Zlatić, 2014).

This study has fulfilled both its stated goals: determining the degree of economic dependence of the local population on tourism; and analysing the perception of tourism among the local population, with a focus on two small northern Dalmatian islands as a case study. However, the research results do not allow for a one-sided conclusion about the sustainability of tourism on islands, which would require a much more thorough investigation of the environmental, socio-cultural and economic impacts of tourism (Bramwell, 2003; Triarchi & Karamanis, 2017; Weaver, 2006).

The findings of this research could be applied to other islands with similar characteristics in Croatia and the European Mediterranean, especially to small islands that are close to the mainland and/or well connected to medium and large towns on the coast, where the temporal distance from urban centres is more important than the physical distance from the mainland (e.g. fast boats and ferries). This is particularly true for island areas that do not have large accommodation capacities and planned mass tourism development, such as the islands off Zadar and Dubrovnik and certain small islands in Italy, Spain and Greece. However, the results would certainly be quite different if this survey were conducted on less well-connected and/or remote islands, where regular commuting of islanders to the mainland is less possible, as well as visits to the islands by second home owners (e.g. southern Kvarner islands, outer Zadar islands, Vis, Lastovo, Mljet...). A similar study on such islands, which are more remote and less developed, is hereby proposed in order to analyse the residents' perception of tourism, its impact and the resulting quality of island life.

Autorski doprinosi:

N. Grabovac: konceptualizacija istraživanja, metodologija, provedba terenskog istraživanja, istraživanje literature, pisanje – priprema izvornog rada

D. Spevec: metodologija, istraživanje literature, programska obrada, validacija, pisanje završna verzija.

I. Šulc: metodologija, istraživanje literature, programska obrada, nadzor, validacija, pisanje – završna verzija.

Sukob interesa: Autori izjavljuju da nema sukoba interesa.

Author contributions:

N. Grabovac: research concept, methodology, conducting field research, literature research, writing - preparation of the original paper

D. Spevec: methodology, literature research, programming, validation, writing the final version.

I. Šulc: methodology, literature research, programming, supervision, validation, writing the final version.

Conflict of Interest: The authors declare that there are no conflicts of interest.

LITERATURA I IZVORI / BIBLIOGRAPHY AND SOURCES

- Akinci, Z. & Kasalak, M. A. (2016). Management of Special Interest Tourism in Terms of Sustainable Tourism, in: Avcikurt, C. et al. (eds.): *Global Issues and Trends in Tourism*, St. Kliment Ohridski University Press, Ohrid, 177–190.
- Akis, S., Peristianis, N. & Warner, J. (1996). Residents' attitudes to tourism development: the case of Cyprus. *Tourism Management*, 17(7), 481–497. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(96\)00066-0](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(96)00066-0).
- Andriotis, K. (2001). Strategies on Resort Areas and their Life Cycle Stages. *Tourism Review*, 56(12), 40–43, <https://doi.org/10.1108/eb058355>.
- Andriotis, K. (2003). Coastal Resorts Morphology: The Cretan Experience. *Tourism Recreation Research*, 28(1), 67–76. <https://doi.org/10.1080/02508281.2003.11081387>.
- Andriotis, K. (2004). The Perceived Impact of Tourism Development by Cretan Residents. *Tourism and Hospitality Planning and Development*, 1(2), 1–22, <https://doi.org/10.1080/1479053042000251061>.
- Andriotis, K. (2006a). The Cretan Resort Cycle: From Wealthy Explorers and Cruisers to Mass Tourism, u: Dixit, K. (ed.): *Promises and Perils in Hospitality and Tourism Management*, Aman Publications, New Delhi, 261–280.
- Andriotis, K. (2006b). Hosts, Guests and Politics: Coastal Resorts Morphological Change. *Annals of Tourism Research*, 33(4), 1079–1098. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2006.04.003>.
- Bramwell, B. (2003). Mass Tourism, Diversification and Sustainability in Southern Europe's Coastal Regions, in: Bramwell, B. (ed.): *Coastal Mass Tourism: Diversification and Sustainable Development in Southern Europe*, Channel View Publications, Clevedon, 1–31.
- Brkić Vejmelka, J. & Pejdo, A. (2008). Mogućnosti razvoja održivog turizma na Ravi, u: Faričić, J. (ur.): *Otok Rava*, Sveučilište u Zadru, Zadar, 531–550.
- Butcher, J. (2003). *The Moralisation of Tourism*, Routledge, London.
- Butler, R. W. (1998). Rural recreation and tourism, in: B. Ilbery (ed.): *The Geography of Rural Change*, Longman, Harlow, 211–232.
- Butler, R. (1980). The Concept of a Tourist Area Cycle of Evolution: Implications for Management of Resources. *Canadian Geographer*, 24, 5–12. <https://doi.org/10.1111/j.1541-0064.1980.tb00970.x>.
- Casasnovas, A. & Sanso-Roselló, A. (2010). The Tourist Area Life Cycle and the Unit Roots Test. A New Economic Perspective for a Classic Paradigm in Tourism, Universitat de les Illes Balears, Departament d'Economia Aplicada, *DEA Working Papers*: 38.
- Chapman, A. & Speake, J. (2011). Regeneration in a mass-tourism resort: The changing fortunes of Bugibba, Malta. *Tourism Management*, 32, 482–491. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2010.03.016>.
- Clarke, J. (1997). A framework of approaches to sustainable tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 5(3), 224–233.
- Cooper, C. & Hall, C. M. (2008). *Contemporary Tourism: An International Approach*, Elsevier.
- Čavlek, N., Bartoluci, M., Prebežac, D., Kesar, O., Hendija, Z., Bilen, M., Mikulić, J., Tomašević, A. & Čižmar, S. (2011). *Turizam: ekonomske osnove i organizacijski sustav*, Školska knjiga, Zagreb.
- Defilippis, J. (2001). O gospodarskom razvoju hrvatskih otoka. *Sociologija sela*, 39(1-4), 83–95. <https://hrcak.srce.hr/file/147678>
- Đogić, I. & Cerjak, M. (2015). Percepcija lokalnih dionika o mogućnostima razvoja hrvatskih otoka – primjer otoka Cresa. *Journal of Central European Agriculture*, 16(1), 259–276, <https://doi.org/10.5513/JCEA01/16.1.1576>.
- Državni zavod za statistiku (2005). Naselja i stanovništvo u RH 1857. – 2001. (CD-ROM), Zagreb.
- Državni zavod za statistiku (2013). Popis stanovništva 2011. <https://dzs.gov.hr/istaknute-teme-162/popisi-stanovnistva-2/popis-stanovnistva-2011/196>, 21.5.2024.
- Državni zavod za statistiku (2022a). Prvi rezultati popisa 2021, <https://popis2021.hr/>, 12.7.2022.
- Državni zavod za statistiku (2022b). Turizam – baza podataka, https://web.dzs.hr/PXWeb/Menu.aspx?px_

- language=hr&px_type=PX&px_db=Turizam, 12.7.2022.
- Državni zavod za statistiku (2022c). Statističke informacije u 2022, www.dzs.hr, 21.5.2024.
- Državni zavod za statistiku (2023). Popis 2021.: konačni rezultati, <https://dzs.gov.hr/vijesti/objavljeni-konacni-rezultati-popisa-2021/1270>, 21.5.2024.
- Duplančić Leder, T., Ujević, T. & Čala, M. (2004). *Coastline lengths and areas of islands in the Croatian part of Adriatic Sea determined from the topographic maps at the scale of 1:25000*. *Geoadria*, 9(1), 5–32. <https://doi.org/10.15291/geoadria.127>.
- Erotokritakis, K. & Andriotis, K. (2006). Residents' perceptions towards tourism in a rural Cretan community, *International Conference of Trends, Imacts and Policies on Tourism Development, Crete, Greece*, 15-18 June 2006.
- Faričić, J. & Mikuličić, D. (2010). Turizam – jezgra suvremene aktivnosti na Istu i Škardi, u: Faričić, J. (ur.): *Otoci Ist i Škarda*, Sveučilište u Zadru, Zavod za prostorno uređenje Zadarske županije, Matica hrvatska – Ogranak u Zadar i Hrvatsko geografsko društvo – Zadar, Zadar, 751–766.
- Garay, L. & Cànoves, G. (2011). Life Cycles, Stages and Tourism History. The Catalonia (Spain) Experience. *Annals of Tourism Research*, 38(2), 651–671. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2010.12.006>.
- Google Earth. (2022). *Google Earth* (Earth version 7.3.4), Google, 12.7.2022.
- Grofelnik, H. (2012). Elektroenergetski lokalni ugljikov otisak turizma na otocima Cresu i Lošinj. *Geoadria*, 17(2), 235–244. <https://hrcak.srce.hr/95638>
- Hall, C. M. (2005). *Tourism: Rethinking the Social Science of Mobility*, Prentice-Hall, Harlow.
- Hall, C. M. (2008). *Tourism Planning, 2nd Edition*, Prentice-Hall/Pearson Education, Harlow.
- Intervju Krapanj (2020). Polustrukturirani intervju proveden na području otoka Krapnja
- Intervju Zlarin (2020). Polustrukturirani intervju proveden na području otoka Zlarina
- Ioannides, D. (2001). The dynamics and effects of tourism evolution in Cyprus, u: Apostolopoulos, Y., Leontidou, L., Loukissas, P. (eds.): *Mediterranean Tourism: Facets of socioeconomic development and cultural change*, Routledge, London i New York, 129–145.
- Jenner, P. & Smith, C. (1993). *Tourism in the Mediterranean*, Economist Intelligence Unit, London.
- Kobašić, A., Džubur, H. & Lucijanović, L. (1997). *100 godina suvremenog hotelijerstva u Dubrovniku*, Turistička zajednica Grada Dubrovnika, Dubrovnik.
- Kordej de Villa, Ž. & Slijepčević, S. (2023). Impact of COVID-19 on Croatian island tourism: a study of residents' perceptions. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 36(2), 2142631. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2022.2142631>.
- Kordej-De Villa, Ž. & Starc, N. (2020). On the Rim of Croatia and Croatian Development Policies, in: Starc, N. (ed.): *The Notion of Near Islands The Croatian Archipelago*, Rowman & Littlefield, Landham, New York, 215–248.
- Lajić, I. (1992). *Stanovništvo dalamtinskih otoka. Povijesne i sivremen značajke depopulacije*, Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb. <https://hrcak.srce.hr/file/310563>
- Lajić, I., Podgorelec, S. & Babić, D. (2001). *Otoci – ostati ili otići? Studija o dnevnoj cirkulaciji sa šibenskih otoka*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb. <https://hrcak.srce.hr/file/205707>
- Lajić, I. & Mišetić, R. (2006). *Otočni logaritam: aktualno stanje i suvremeni demografski procesi na jadranskim otocima*, Institut za migracije i narodnosti – Ministarstvo mora, turizma, prometa i razvitka, Zagreb.
- Letica, Z. (2000a). Djetinjstvo korčulanskog turizma (I. dio). *Godišnjak grada Korčule*, 5, 249–288.
- Letica, Z. (2000b). Djetinjstvo korčulanskog turizma (II. dio). *Godišnjak grada Korčule*, 6, 395–432
- Lončar, N. & Klempić Bogadi, S. (2016). *Geografska obilježja Šibenskih otoka*, u: Skračić, V. (ur.): Toponimija Šibenskog otočja, Sveučilište u Zadru, Zadar, 7–40.
- Lukić, A. (2009). *Tipologija ruralnih područja Hrvatske – geografski aspekt*, Doktorska disertacija, Geografski odsjek PMF-a, Zagreb.
- Nejašmić, I. (1991). *Depopulacija u Hrvatskoj. Korijeni, stanje, izgledi*, Globus nakladni zavod i Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

- Nejašmić, I. (1992). Promjene u dobno-spolnom sastavu stanovništva istočnojadranskog otočja. *Acta Geographica Croatica*, 27, 15–34.
- Nejašmić, I. (1998). Croatian islands – the role of demographic features in tourism development. *Hrvatski geografski glasnik*, 60, 17–30.
- Nejašmić, I. (1999a). Demogeografske značajke hrvatskog otočja, u: Smoljanović, M., Smoljanović, A., Nejašmić, I.: *Stanovništvo hrvatskih otoka*, Zavod za javno zdravstvo županije Splitsko-dalmatinske, Split, 427–458.
- Nejašmić, I. (1999b). Uloga turizma u diferenciranom demografskom razvitku otočnih naselja: primjer srednjodalmatinskog otočja. *Hrvatski geografski glasnik*, 69, 37–52.
- Nejašmić, I. & Mišetić, R. (2006). Stanovništvo otoka Visa. *Geoadria*, 11(2), 283–309.
- Nejašmić, I. (2008). *Stanovništvo Hrvatske: demogeografske studije i analize*, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb
- Nejašmić, I. (2013). Demografsko starenje na hrvatskim otocima. *Migracijske i etničke teme*, 29(2), 141–168, <https://doi.org/10.11567/met.29.2.2>
- Oreja Rodríguez, J. R., Parra-López, E. & Yanes-Estévez, V. (2008). The sustainability of island destinations: Tourism area life cycle and teleological perspectives. The case of Tenerife. *Tourism Management*, 29, 53–65. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2007.04.007>.
- Page, S. J. (2009). *Tourism Management (Third edition)*, Elsevier.
- Podgorelec, S. & Klempić Bogadi, S. (2013). *Gradovi potopili škoje – promjene u malim otočnim zajednicama*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb.
- Pulina, M. & Biagi, B. (2006). Regional public policy and tourism life cycle: the case of Sardinia, *46th Congress of the European Regional Science Association University of Thessaly (Volos, Greece)*, 30 August – 3 September 2006.
- Registar otoka, (2024). Početno, <https://registar-otoka.gov.hr/>, 21.5.2024.
- Republički zavod za statistiku (1982). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981., Stanovništvo, tabele po naseljima, općina Šibenik, Zagreb.
- Starc, N. & Stubbs, P. (2014). No island is an island: participatory development planning on the Croatian islands. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, 9/2, 158–176. <https://doi.org/10.2495/SDP-V9-N2-158-176>
- Šulc, I. (2016). *Modeli razvoja turizma u Južnoj Dalmaciji*, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Geografski odsjek, Zagreb.
- Šulc, I. (2017). Distorted life cycle on post-socialist Adriatic islands: Using the example of Mljet, Croatia. *Acta Turistica*, 29(1), 33–73. <https://doi.org/10.22598/at/2017.29.1.33>.
- Šulc, I. & Zlatić, M. (2014). Demographic Challenges to Sustainability on Small Adriatic Islands: The Case Study of Ilovik, Croatia. *Sociologija i prostor*, 52(1), 3–22. <https://doi.org/10.5673/sip.52.1.1>.
- Triarchi, E. & Karamanis, K. (2017). The evolution of alternative forms of tourism: a theoretical background. *Business & Entrepreneurship Journal*, 6(1), 39-59.
- Turistička zajednica (TZ) Krapanj-Brodarica, (2022). Opće informacije, <https://visit-krapanjbrodarica.com/>, 12.7.2022.
- Turistička zajednica (TZ) Zlarin, (2022). Plovidbeni red, <https://www.tz-zlarin.hr/informacije/plovidbeni-red/>, 12.7.2022.
- Turner, R. K. (1993). Sustainability: Principles and practice, in: Turner, R. K. (ed.): *Sustainable Environmental Economics and Management*, Wiley, Chichester, 3–36.
- Van Roggen, E. & Zlatić, M. (2013). Spatial Analysis of the Sustainability of Small Communities: A Case Study on the Island of Ilovik, Croatia. *Hrvatski geografski glasnik – Croatian Geographical Bulletin*, 75(2), 29–40, <https://doi.org/10.21861/HGG.2013.75.02.02>
- Veraja, S. (2001). Pregled turističkog razvoja Elafitskih otoka. *Geoadria*, 6, 57–69. <https://hrcak.srce.hr/file/14751>

- Vidučić, V. (2001). Održivi razvoj otočnog turizma Hrvatske. *Naše more*, 54(1-2), 42–48. <https://hrcak.srce.hr/13166>
- Vukonić, B. (2005). *Povijest hrvatskog turizma*, Prometej, Zagreb.
- Weaver, D. (2006). *Sustainable Tourism: Theory and Practice*, Elsevier.
- Williams, S. (2009). *Tourism Geography: a New Synthesis*, Routledge, London.
- Zlataar, J. (2010). Odrednice turističke djelatnosti u smjeru održivog razvoja – primjer mjesta Povelja na otoku Braču. *Sociologija i prostor*, 48(2), 247–272.
- Zupanc, I., Opačić, V. T. & Nejašmić, I. (2001). Utjecaj turizma na demografska kretanja hrvatskih otoka. *Acta Geographica Croatica*, 35, 133–146. <https://hrcak.srce.hr/83076>.